

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
مركز دراسات الشرق الأوسط
Center for Middle Eastern Studies

RAPOR 34
ARALIK 2021

دویمین نشست وزیرای امور خارجه کشورهای همسایه افغانستان

Second Meeting of Foreign Ministers
Afghanistan's Neighboring Countries

Tehran
October 2021

تهران
آبان ۱۴۰۰

İRAN'IN, HİNDİSTAN VE PAKİSTAN SİYASETİNDE AFGANİSTAN VE TALİBAN ETKİSİ

HÜSNA TAŞ YETİM

Telif Hakkı

Ankara - TÜRKİYE ORSAM © 2021

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları ORSAM'a ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz. Bu çalışmada yer alan değerlendirmeler yazarına aittir; ORSAM'ın kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

Yayınlanma Tarihi: 23 Aralık 2021

Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

Adres : Mustafa Kemal Mah. 2128 Sk. No: 3 Çankaya, ANKARA

Telefon : +90 850 888 15 20

Eposta : info@orsam.org.tr

Fotoęraf : Anadolu Ajansı (AA), Shutterstock.

“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5'inci maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir”

İRAN'IN, HİNDİSTAN VE PAKİSTAN SİYASETİNDE AFGANİSTAN VE TALİBAN ETKİSİ

Yazar Hakkında

■ Hüsna Taş Yetim

Lisans eğitimini 2009-2012 döneminde Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında tamamladıktan sonra 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. Yüksek lisans eğitimini aynı üniversitede 2015 yılında tamamlayan Taş Yetim, 2017'de Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü "Terör ve Güvenlik Çalışmaları" bölümünde YÖK 100/2000 bursiyeri olarak doktora eğitimine başladı. Şubat 2021'de Prof. Dr. Ali Balcı danışmanlığında "Türkiye'nin Amerikan Hiyerarşik Düzeni ile Krizi (1964-75): Dış Politikada Otonomi Arayışı" başlıklı doktora teziyle mezun olan Taş Yetim misafir doktor olarak bazı dersler vermekte ve Türk dış politikası, uluslararası siyaset, hiyerarşi teorisi, Türkiye-ABD ilişkileri ve ittifak teorileri üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

3 GİRİŞ

5 AFGANİSTAN SİYASETİNDE ETKİLİ BÖLGESEL AKTÖRLERİN POLİTİKALARI: İRAN, HİNDİSTAN VE PAKİSTAN

9 AFGANİSTAN MESELESİNİN İRAN'IN PAKİSTAN VE HİNDİSTAN İLE İLİŞKİLERİNE TARİHSEL ETKİLERİ

27 II. TALİBAN DÖNEMİNDE İRAN'IN DÖNÜŞEN AFGAN SİYASETİNİN PAKİSTAN-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİNE OLASI YANSIMALARI

47 SONUÇ

GİRİŞ

2 019 yılında Katar'ın ev sahipliğinde ABD-Afganistan arasında yapılan barış görüşmeleri ABD ve NATO askerlerinin 31 Ağustos 2021'de Afganistan'dan çekilmesiyle sonuçlandı. Taliban'ın, Washington'ın çekilmesinden on beş gün sonra ülkenin başkenti Kabil'i ele geçirerek ülke yönetiminde sağladığı tam kontrol, küresel ve bölgesel aktörlerin yanı sıra Avrasya'ya ilgisi olmayan aktörlerin dahi Afganistan ve Avrasya'ya yönelik siyasetini etkilemiş durumda. Söz konusu aktörlerin, Afganistan kaynaklı gelişmelerin bölgesel, güvenlik ve ekonomik çıkarlarına yönelik oluşturması muhtemel olan risk ve fırsatları göz önünde bulundurarak dış politikalarını, iş birliklerini ve ittifak tercihlerini gözden geçirmeye yöneldikleri dikkat çekmektedir.

Afganistan'a yönelik politikalarını gözden geçiren ve ülkedeki gelişmelere yönelik aktif bir

diplomatik davranış geliştiren ülkelerden birisi de İran'dır. Afganistan, sahip olduğu maden kaynaklarından ve önemli stratejik konumundan dolayı diğer bölgesel ve küresel aktörler gibi İran için de önemli olagelmıştır. Afganistan'daki Şii ve Fars azınlıklar (Hazaralar-Tacikler), Tahran'ın ülkedeki çıkarları, Afganistan'ın İran mallarını ve doğal gazını Orta Asya'ya ulaştırma bağlamında sahip olduğu jeostratejik konumu, Afganistan ile paylaştığı uzun sınırın güvenliğine yönelik oluşturduğu uyuturucu, göç ve insan kaçakçılığı gibi meseleler İran'ı dönemsel olarak Afganistan'da ortaya çıkan gelişmelere duyarlı kılan diğer nedenlerdir. Söz konusu nedenlerle İran, Afganistan ve Avrasya coğrafyasında ortaya çıkan konjonktürel gelişmelere yönelik farklı politikalar takip etmiştir. İran, Afganistan'ın Sovyet işgali altında olduğu 1979-89 döneminde ülkedeki Şiileri "müdahalesizlik" stratejisi üzerinden

**Taliban'ın,
Washington'ın
çekilmesinden
on beş gün sonra
ülkenin başkenti
Kabil'i ele
geçirerek ülke
yönetiminde
sağladığı tam
kontrol, küresel
ve bölgesel
aktörlerin yanı
sıra Avrasya'ya
ilgisi olmayan
aktörlerin dahi
Afganistan
ve Avrasya'ya
yönelik
siyasetini
etkilemiş
durumda.**

desteklediği bir politika takip ederken, 1990'larda Tacik ve Hazaralar'dan oluşan "Kuzey İttifakı'nı" aktif olarak desteklemiş ve 2001 sonrası dönemde ise ülkedeki (ekonomik) nüfuzunu arttırmaya yönelmiştir. Bir diğer ifadeyle Tahran'ın Afganistan'a yönelik dış politikası tepkisizlikten, aktif müdahaleciliğe, ideolojik yaklaşımdan son kertede ülkede etki alanı oluşturma aşamasına ulaşmıştır.

Geçmiş dönemlerde Taliban'ı ideolojik bir düşman olarak tanımlayan ve örgütle herhangi bir iletişim kurmaya yanaşmayan İran'ın, ABD sonrası dönemde Taliban politikasında önemli bir değişikliğe gittiğine tanıklık etmekteyiz. Tahran 2019'da ABD'nin ülkeden çekileceğine dair haberlerin gündeme taşınmasıyla birlikte Taliban'a diplomatik görüşme davetlerinde bulunmuş, 2021 Temmuz ayı itibarıyla ABD birliklerinin ülkeden çekilmeye ve Taliban'ın ülkenin birçok kentini ele geçirmeye başlamasının ardından ise Afganistan'ın geleceği meselesini tartışmak üzere Afgan hükümeti ve Taliban temsilcileriyle bir dizi görüşmelere ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte İran Dışişleri Bakanlığı, Rusya Dışişleri Bakanlığı ve Taliban heyetleri arasında yakın zamanda Tahran'da üçlü bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu durum, İran'ın bu girişimlerini diplomatik düzeyle mi sınırlı tutacağı yoksa gelecekte siyasi ve ekonomik alanlara da

mı taşıyacağı sorusunu kritik bir hâle getirmektedir. Yapılan analizlerde İran'ın, Taliban'a yönelik gittiği politika değişikliği Afganistan'daki Şii azınlıklar, İran'ın ülkedeki yatırımlarının geleceği meselesi, uyuşturucu ticaretinin ve terörün ülke sınırlarını aşması ihtimali gibi güvenlik, ekonomik ve bölgesel kaygılar üzerinden açıklanmaktadır.

Söz konusu kaygıların sonucu olarak İran'ın Afganistan siyasetinde ortaya çıkan değişimin, Asya'nın iki önemli bölgesel gücü Hindistan ve Pakistan ile ilişkilerini de etkileyecek bir süreci de beraberinde getireceği aşikârdır. İran tarihsel olarak Hindistan ve Pakistan ile Asya'daki çıkarlarını korumak, ezeli bölgesel rakibi Suudi Arabistan'ı dengelemek, doğal gaz ve petrol başta olmak üzere çeşitli ticari mallarını Çin, Hindistan ve Orta Asya'ya ulaştırmak ve geleneksel düşman olarak tanımladığı ABD yaptırımlarına karşı bir denge oluşturmak gibi çeşitli nedenlerle ilişkilerini geliştirmektedir. Ancak bu ilişkilerin genel seyri Afganistan kaynaklı gelişmelerden her daim etkilenmektedir.

İran 1990'larda Afganistan'daki Taliban tehdidine karşı Hindistan ile yakın iş birliği geliştirmiş, iki ülke Pakistan destekli unsurların (Taliban) ülkede siyasi güç elde etmemesi, bu gücü elde etmeleri durumunda ise kalıcı olmaması için ve Pakistan'ın Afganistan üzerindeki etkisini azaltmak için birlikte hareket etmişlerdi.

Tahran ve Yeni Delhi, ABD askerlerinin ülkeden çekilmesi konusu gündeme geldiğinde Taliban'ın ülke yönetimine yeniden gelmesi ihtimalinden endişe duymuştur. Taliban'ın, ABD askerlerinin Afganistan'dan çekilmesinden sadece on beş gün gibi kısa bir süre içerisinde ülkede tam kontrolü sağlaması ise İran ve Hindistan'ın söz konusu endişelerine çarpan etkisi yapmıştır. Bu kaygılar Tahran'ı yeni dönemde Taliban yönetimini her ne kadar resmî olarak tanımamış olsa da örgütle ilişki kurma çabasına yöneltirken, Yeni Delhi yönetimi ise Afganistan politikasını yeniden şekillendirmek için Taliban'ın kendisine yönelik izleyeceği siyaseti beklemektedir. Bu bağlamda İran'ın, Taliban siyasetindeki güncel değişimin Orta Asya siyasetinde oldukça önem arz ettiği ve uluslararası ve bölgesel düzlemdeki kutuplaşmalara karşın ilişkilerini sürdürme iradesini sürdürdüğü Hindistan ile ilişkilerini nasıl etkileyeceği konusuna bakmayı değerli kılıyor. Bununla birlikte Hindistan'ın, çok sayıda stratejik ve güvenlik çıkarının olduğu Afganistan'a erişimi açısından da hayati bir önem atfettiği İran'ın, Taliban'la yakınlaşma çabalarını nasıl değerlendirdiğinden de bahsetmek gerekiyor.

Taliban yönetimiyle birlikte Pakistan'ın, örgütle olan tarihsel yakın ilişkileri nedeniyle Afga-

nistan üzerindeki etkisinin artmasının kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmektedir. Pakistan'ın etkili olduğu Afganistan, geçmişte ülke siyasetinde karşı kutuplarda yer almış olduğu İran ile ilişkilerinin geleceği üzerinde de durmaya yönlendiriyor. Analistler Moskova'nın çekilme sonrası Afganistan üzerindeki nüfuzunu arttırmak için Hindistan'dan ziyade Pakistan'ı tercih etmesinin İran ve Pakistan arasında Afganistan siyasetinde iş birliğini mümkün kılma potansiyeline sahip olduğunu ve bu olasılığın gerçekleşmesi durumunun Tahran-Yeni Delhi ilişkilerine olumsuz sirayet edeceğini belirtmektedir.

Kısacası, İran'ın "II. Taliban döneminde" Afganistan siyasetini nasıl şekillendireceği Hindistan ve Pakistan ile ilişkilerine gelecekte yakından sirayet edecektir. Söz konusu bilgiler doğrultusunda bu rapor öncelikle İran, Pakistan ve Hindistan'ın Afganistan siyasetinin tarihsel arka planına değinecek, sonrasında Tahran'ın, Yeni Delhi ve İslamabat ile ilişkilerini tarihsel düzlemde ele alacak, ardından çekilme sonrası dönemin İran'ın, Afganistan ve Hindistan'a ilişkin siyasetinde hâlihazırda yol açtığı ve gelecekte açması muhtemel olan değişimleri analiz edecektir.

AFGANİSTAN SİYASETİNDE ETKİLİ BÖLGESEL AKTÖRLERİN POLİTİKALARI: İRAN, HİNDİSTAN VE PAKİSTAN

Rusya'nın başkenti Moskova'da Afganistan meselesini görüşmek üzere Tükmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Çin, Hindistan ve İran temsilcilerinin katılımıyla 10 Ekim 2021'de Moskova Formatı düzenlendi.

Afganistan sahip olduğu stratejik konumu ve zengin maden kaynaklarından dolayı her daim nüfuz rekabetlerine sahne olmuştur. 18.yüzyılda İngiltere hâkimiyetinde olan Afganistan, 1979-89 döneminde Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiştir. Söz konusu rekabetlerin yanı sıra ülkedeki mezhepsel ve etnik çeşitlilik Afganistan iç siyasi tarihinin bir dizi iç savaşlara ve çatışmalara tanıklık etmesine yol açmıştır. Dışarıdan ülkeye yapılan müdahalelerle ülke üzerinde ortaya çıkan dönemsel vekâlet savaşları bir taraftan ülke içerisindeki istikrarsızlıkları tırmandırırken diğer taraftan ülkede istikrarlı ve güçlü bir siyasi yönetimin kurulamamasına yol açmıştır.

İran, Hindistan ve Pakistan, Afganistan özelindeki dönemsel gelişmeleri yakın takip eden ülkelerden olmuştur. 1989'da Sovyetlerin çekilmesini takiben ülkede 1994'e kadar yaşanan iç savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliğinin ülkeye yönelik ilgilerinin aşamalı olarak azalması Pakistan, İran ve Hindistan'a (aynı zamanda Suudi Arabistan) Afganistan'daki etkinliklerini arttırma olanağı tanımıştır. İran-Hindistan söz konusu dönemde Afganistan'da

ortak bir siyasi zeminde buluşurken, Pakistan ise Suudi Arabistan ile birlikte hareket ederek ülke üzerindeki etkisini arttırmaya çalışmıştır. 1996'da Taliban'ın Kabil yönetimini ele geçirmesiyle 2001 yılına kadar süren Taliban dönemi, İran ve Hindistan açısından Afganistan siyasetinden tecrit edildikleri bir döneme yol açarken, Pakistan ise söz konusu dönemde ülkedeki etkinliğini oldukça arttırmıştır. 2001'de ABD'nin Afganistan'a yönelik gerçekleştirdiği ve yaklaşık 20 yıl süren askerî müdahale dönemi ise İran, Pakistan ve Hindistan'ın bir taraftan Afganistan siyasetini derinden etkilerken, diğer taraftan üç ülkenin birbiriyle olan ilişkilerinde değişime yol açmıştır. Çalışmanın bu bölümü Afganistan kaynaklı tarihsel gelişmelerin Tahran, Yeni Delhi ve İslamabad'ın ülkeye yönelik siyasetine ve birbirleriyle olan ilişkilerine nasıl sirayet ettiği konusu üzerinde durmaktadır.

İran'ın Afganistan Öncelikleri

İran, tarihsel olarak Afganistan'ı Fars/İran kültür havzası ve hinterlandının devamı olarak görmektedir. İran toplumunda Afganistan'ın,

İngiltere'nin politikaları sonucunda İran'dan ayrıldığı görüşünün yaygın olması bu bağlamda önemlidir.¹ Afganistan'ın Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya'nın kesiştiği bir coğrafyada yer alması, Farsçanın Afganistan'ın resmî dillerinden biri olması, Peştuların yanı sıra Tacik ve Hazaralar'ın da ülke nüfusunu oluşturuyor olması ve Afganistan ile paylaşılan 520 km'lik gibi uzun sınır İran dış politikasında Afganistan'ı öncelikli bir konuma taşıyan diğer önemli faktörlerdir.

Söz konusu nedenlerin etkisiyle İran'ın tarihsel olarak Afganistan'a yönelik siyasetinde ülkedeki etki alanını güçlendirmek, istikrarlı bir Afganistan tesis etmek, ülkedeki ekonomik ve güvenlik çıkarlarını riske atabilecek aktörlerin ülke yönetimine gelmelerini ya da yönetime gelmeseler dahi ülkedeki nüfuzlarını arttırmalarını engellemek ve ülkedeki Şii nüfusun da Kabil yönetiminde söz sahibi olmasını/temsil edilmesini sağlamak şeklinde dört parametre öne çıkmıştır. Bu parametreler Tahran'ı Afganistan'da ortaya çıkan dönemsel gelişmelere yönelik farklı stratejiler geliştirmeye yöneltmiştir.

Tahran 1979'da Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesini kınamış olmakla birlikte, ülkedeki gelişmelere müdahil olmayı tercih etmiştir. İran'ın bu tercihi üç temel nedenden kaynaklanmıştır. İlk olarak, Afganistan işgali İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği tarihe denk gelmiştir. Ayetullah Humeyni liderliğinde başlayan yeni dönemde İran dış politikası Batı ya da Doğu ülkeleri ile ittifak ilişkilerinden uzak durmak, İslam Devrimi'nin diğer bölge ülkelerine de yayılmasını sağlayarak bölgenin merkezî gücü olmak, Suudi Arabistan ile rekabet, ABD karşıtlığı ve Şii İslamcılık parametreleri üzerine formüle edilmiştir. ABD karşıtlığı, bir taraftan 1950'lerden itibaren

olumlu seyir izleyen İran-ABD ilişkilerinde gerilimli ve İran'ın ABD tarafından bir dizi yaptırımlara maruz kaldığı bir dönemin başlamasına sebep olurken, diğer taraftan ABD açısından Ortadoğu'da Sovyet nüfuzunun yayılmasını engelleme bağlamında son derece önemli olan bir müttefikini kaybetmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği Tahran açısından ABD tarafından tecrit edilme, yaptırımlara maruz kalma ve çevrelenme şeklindeki güvenlik tehditleri algılamalarını yatıştırabileceği bir liman olarak görülmüştür. Bu bağlamda, İran uluslararası arenada ABD tarafından ekonomik yaptırımlarla tecrit edilmeye çalışıldığı bir dönemde ortaya açan Afganistan işgali karşısında ülkeye yönelik politikasını Moskova ile ilişkilerine zarar vermemeye itina edecek şekilde formüle etmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliğinin, Birleşmiş Milletlerde (BM) ABD'nin İran'a yönelik yaptırım çıkarma yönündeki çabalarını veto kullanarak engellemesi Moskova'nın Tahran nezdindeki önemini arttıran bir diğer önemli faktör olmuştur. ABD'nin gelecekteki olası yaptırımları karşısında Moskova'yı dünyayla ticari alışverişlerini sürdürebileceği bir köprü konumunda gören İran, böylece Sovyetler Birliği işgaliyle birlikte Afganistan'da ortaya çıkan gelişmelere aktif müdahalede bulunmamayı tercih etmiştir. İkincisi, Ayetullah Humeyni iktidarıyla birlikte İran dış politikasının öncelikli parametresi hâline gelen Şii İslamcılık, Tahran'ın Afganistan'a yönelik siyasetini daha çok ülkedeki Şii'leri desteklemekle sınırlı tutmasına yol açmıştır. Üçüncüsü, 1980-1988 döneminde Irak ile yaşanan savaşın İran'a yüklediği askerî ve ekonomik fatura Tahran'ın, Afganistan'daki gelişmelere müdahale etme yeteneğini önemli ölçüde sınırlamıştır.

1989'da Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Tahran, işgal döneminde

¹ Keskin, Arif. "İran ve Devletleşen Taliban Sorunu." 08.09.2021, <https://fikiruru.com/jeo-strateji/iran-ve-devletlesen-taliban-sorunu/>

ülkeye yönelik takip ettiği "tepkisizlik politikasını" geride bırakarak "aktif müdahaleciliğe" yönelmiştir. Bu politika değişikliği üç temel nedenden kaynaklanmıştır. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin çekilmesiyle birlikte Afganistan'da oluşan güç boşluğunun ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından doldurulması çabaları Tahran'ı yeni dönemde bu ülkelerin desteğindeki grupların karşısında yer alan "Kuzey İttifakı'nı" ve özellikle ülkedeki Şii grupları desteklemeye sevk etmiştir.² Tahran'a göre, bu ülkelerin desteğindeki grupların Afganistan üzerinde nüfuz elde etmeleri güvenliğine yönelik ciddi riskleri beraberinde getirecekti. Kuzey İttifakı'nın ülkede hâkimiyetini arttırması ve bu amaçla ittifaka destek verilmesi söz konusu güvenlik risklerini azaltmanın ve en önemlisi de Afganistan'daki Şii nüfusun Kabil yönetimindeki temsil imkânını arttırmanın en etkili yoluydu.³ İkincisi, 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümüyle birlikte yeni Tahran yönetimi dış siyasetinde Şii milliyetçiliğinin yanı sıra Fars milliyetçiliğini de ön plana çıkarmıştır. Fars milliyetçiliği ise Tahran'ı Sovyet işgali sonrası dönemde Afganistan'da Fars kökenli olan Tacikleri de desteklemeye yöneltmiştir. Üçüncüsü, yaklaşık sekiz yıl süren İran-İrak savaşının

son bulması Tahran'ın askerî ve ekonomik yükünü azaltarak Afganistan'a yönelik siyasetini aktifleştirme imkânı tanımıştır.

Sovyetler Birliği'nin çekilmesinden üç yıl sonra ise Moskova'nın ülkedeki etkisini çekilme sonrası dönemde de devam ettirmek adına 1988'de seçmiş olduğu Necibullah Ahmedzai hükûmeti Kuzey İttifakı tarafından devrilmiş ve bu ittifak Kabil'i ele geçirmiştir. Ancak mücahit gruplar ülke iktidarını paylaşma konusunda uzlaşmaya varamamış ve bu durum mücahitlerin kendi aralarında çatışmalar yaşamasına yol açmıştır. Tacikler, Özbekler, Hazaralar ve Peştular arasında 1992'ye kadar süren iç vekâlet savaşlarında İran, Şii Hazaralar'dan oluşan Hizb-i Vahdet grubunu ve Fars kökenli Taciklerden oluşan Cemiyet-i İslam grubunu aktif şekilde desteklemiştir. Kısacası Tahran, ABD ve SSCB'nin Afganistan'a yönelik ilgisinin kademeli olarak azaldığı bu dönemde ülkedeki etkinliğini arttırmıştır.

1994'e gelindiğindeyse Afganistan'da Taliban'ın kurulmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Pakistan'da Peştu mültecilerine medrese eğitimi veren Molla Muhammed Ömer'in liderliğinde Kandahar'da kurulan ve Peştu dilinde "talebeler/öğrenciler"

2001 yılına kadar ülke yönetimini elinde bulunduran ve bu dönemde ülkede şeriat yönetimi uygulayan Taliban dönemi, Tahran'ın Kabil ile ilişkilerinde tehdit algılamalarının ve krizlerin zirve yaptığı dönem olmuştur.

² Rais, Rasul Bakhsh. (1993). "Afghanistan and the Regional Powers." *Asian Survey*, 33 (9): 905-922.

³ Çınarlı, Özgür. (2016). "İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Politikası." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (2): 75-84; Rais, Rasul Bakhsh (1993). Afghanistan and the Regional Powers. *Asian Survey*, 33 (9): 905-922.

anlamına gelen Taliban kurulduktan sadece iki gün gibi kısa bir sürede Kandahar'ı ele geçirmiştir. Başlangıçta üye sayısı elli olan örgütün kısa süre içerisinde üye sayısı on binin üzerine çıkmıştır. Kısa zamanda güçlenen örgüt 1995'te ülkenin otuz ilinden dokuzunu ele geçirirken, 1996'da Tacik kökenli devlet başkanı Burhanettin Rabbani'yi görevden alarak yönetime gelmiştir.

2001 yılına kadar ülke yönetimini elinde bulunduran ve bu dönemde ülkede şeriat yönetimi uygulayan Taliban dönemi⁴, Tahran'ın Kabil ile ilişkilerinde tehdit algılamalarının ve krizlerin zirve yaptığı dönem olmuştur. Afganistan'daki bu yeni dönem Tahran açısından beş güvenlik riskini beraberinde getirmiştir. Birincisi, İran kendisinden farklı olarak Sünni İslam anlayışına sahip olan Taliban'ın ülkede Şeriat kuralları üzerine kurmuş olduğu yönetim tarzının ülkedeki yüzde on beşlik Şii nüfusu oldukça olumsuz etkileyeceğini düşünmüştür. 1996-2001 döneminde Taliban'ın Afganistan'daki Şii Hazaralar'a karşı takip ettiği sert politikalar İran'ın söz konusu kaygısını teyit etmiştir. İran'ın bir diğer kaygısı ise Taliban'ın ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan desteğinde olmasından kaynaklanmıştır. İran üç ülkenin desteğindeki Taliban'ın kendisini ülkeden ve bölgeden tecrit etmeye ve Orta Asya devletleriyle ilişkilerine set çekmeye yönelik politikalar takip ettiğini düşünmüştür. Üçüncüsü, İran Sovyet işgali döneminde görüldüğü üzere Afganistan'dan İran'a yönelik büyük bir göç dalgasının olacağını düşünmüştür. Söz konusu dönemde İran'a göç eden yaklaşık bir milyon Afgan vatandaşı ülkede bir dizi güvenlik, ekonomik ve toplumsal sorunlara yol açmıştır. Dördüncüsü, Tahran'a göre Afganistan'daki güçlü bir Taliban, İran'daki Sünni kökenli Beluçları kendisine karşı harekete geçirebilirdi. Son olarak, İran'a

göre Taliban'ın üretimini teşvik ettiği uyuşturucunun ülkesinden ve sınırlarından geçmesi İran ticaretini olumsuz etkileyecek ve dahası bu durum İran'ın toplumsal yapısına önemli oranda zarar verecekti.⁵

Söz konusu kaygıların sonucu olarak İran, Taliban yönetiminin meşruiyetini tanımaktan uzak durmuş, Taliban'ın yönetim anlayışına eleştiriler yöneltmiş, Taliban iktidarı döneminde örgüt karşıtı olan Kuzey İttifakı'na yönelik desteğini sürdürmüş ve Afganistan siyasetinde Rusya, Hindistan ve Orta Asya devletleriyle ortak bir zeminde buluşmak için diplomatik çabalarda bulunmuştur. İran'ın öncülüğünde 1996'da uluslararası düzeyde "Afganistan'ın Dostları" adıyla düzenlenen konferans bu girişimlerden öne çıkanı olmuştur. Bu konferansta Afganistan'ın istikrarı meselesi ele alınmış ve bu konferansın bir sonucu olarak İran özellikle Hindistan ile Afganistan'a yönelik Taliban karşıtlığı üzerine dayanan ortak bir siyasi zeminde buluşmuştur. Ancak Tahran ve Yeni Delhi arasındaki bu ortaklık Taliban'ın İran'daki rejim karşıtlarını desteklemesi şeklinde bir karşı reaksiyon almıştır. 1998'e gelindiğinde Taliban'ın Mezar-ı Şerif'e gerçekleştirdiği baskın sonucunda biri gazeteci sekizi diplomat olmak üzere dokuz İran konsolosluk çalışmasının hayatını kaybetmesiyle İran ve Taliban'ı olası bir savaşın eşiğine getirmiştir. İran, söz konusu olayın ardından Afganistan sınırına askerî güçlerini konuşlandırmıştır. Ancak BM'nin Taliban üzerinde kurduğu baskının etkisiyle örgütün esir aldığı İran vatandaşlarını teslim etmesi ve dönemin Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi başta olmak üzere ülke siyasetinde etkili olan diğer üst düzey yetkililerin Taliban'la doğrudan bir savaşa girmeme istekleri olası savaşı engellemiştir.

⁴ Gökçesedef, Ece. "Taliban: Afganistan'da 20 yıl sonra yeniden kontrolü sağlayan örgüt nasıl kuruldu, bugünlere nasıl geldi?" 21.07.2021. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57913781>. (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

⁵ Alagöz, Bilgehan ve Ekber Kandemir. (2015). "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 2 (2): 109-140.

Tahran 1998'deki Mezar-ı Şerif baskınından sonra Taliban'ı ulusal ve ideolojik çıkarlarına karşı bir düşman ve "terör örgütü" olarak tanımlamıştır.⁶ Tahran'ın bu hamlesi karşısında Taliban yönetimi Afganistan'da İran karşıtı söylem ve eylemlerini arttırmış, ülkede İran menşeli olan ya da İran bağlantılı olarak gördüğü kültür ve eğitim merkezlerini kapatmış ve 1973'te Kabil-Tahran arasında su rejimini düzenlemeye yönelik imzalanmış olan Helmand Anlaşması'nı askıya aldığını açıklamıştır. Bu anlaşma İran'a Helmand Nehri'nden saniyede 26 metreküp su verilmesini öngörmekteydi.⁷ Batı, İran'daki yerleşim birimlerinin içme ve tarım suyunu büyük oranda karşılayan Helmand Nehri'nin tam da İran'da ciddi bir kuraklığın hâkim olduğu 1996-2001 döneminde kapatılması⁸ ise İran'ın tarım sektörünü ve buna bağlı olarak ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiştir. İran Taliban'ın bahsi geçen girişimleri karşısında örgüte karşı mücadele eden Kuzey İttifakı'na yönelik (mali) desteğini arttırmıştır. Ne var ki, Taliban'ın 2000'de Kuzey İttifakı'nın son kalesi olan Talokan'ı da ele geçirmesi İran'ın Afganistan'daki nüfuzunu önemli ölçüde zafiyete uğratmıştır. Talokan'daki havaalanı İran'ın Kuzey İttifakı'na yardım ulaştırması için son derece önemliydi.⁹ Kısacası, 1996-2001 döneminde Tahran'ın Kabil ile ilişkilerine üst düzeyde krizler ve tehdit algılamaları hâkim olmuş ve bu dönemde Tahran'ın ülkedeki varlığı oldukça sınırlandırılmıştır.

El-Kaide terör örgütünün 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik gerçekleştirdiği saldırılar Tahran'ın, Afganistan siyasetinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. BM'nin 1368

sayılı kararı doğrultusunda, ABD'nin "Kalıcı Özgürlük Operasyonu" adıyla 7 Ekim 2001'de Afganistan'a yönelik başlattığı askerî müdahaleyle Taliban yönetimine son verilmiştir. Bu operasyonla birlikte Afganistan özelinde ve Avrasya jeopolitiği genelinde başlayan yeni dönem Tahran'ı bir ikileme karşı karşıya bırakmıştır. Tahran, güvenliğine yönelik ciddi risk ve tehditler aldığı Taliban yönetimine ABD tarafından son verilmesini sınırlarının ve ülkedeki Şii azınlıkların güvenliği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirirken, geleneksel düşman olarak tanımladığı ABD'nin ise ülkeye yerleşmesini yeni bir güvenlik riski olarak değerlendirmiştir.¹⁰ Söz konusu ikileme karşın, Tahran ABD'nin Afganistan işgaline karşı sessiz kalmayı tercih etmiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi yaptığı bir açıklamada, ABD'nin Afganistan işgalini kınarken, aynı zamanda "BM'nin kararına saygı duyarız" ifadesini kullanmıştır. 1996-2001 döneminde Taliban iktidarından algılanan güvenlik tehditleri, insan ve uyuşturucu kaçakçılığının İran-Afganistan ortak sınırını güvensiz hâle getirmesi, Taliban'ın İran'daki Sünni Beluçları Tahran yönetimine karşı harekete geçirme endişesi, Taliban'ın İran'ın bölgesel rakibi Suudi Arabistan tarafından İran'a karşı kullanılması ihtimali ve olası mülteci akınları gibi temel unsurlar Tahran'ın bu açıklamasının temel nedenleri olarak gösterilebilir.

Taliban dönemindeki söz konusu güvenlik risklerini yeni dönemde de tecrübe etme endişesi İran'ı 2001 sonrası dönemde Afganistan'a yönelik politikasını yeniden formüle etmeye yöneltmiştir. Tahran'ın 2001 sonrası dönemde

⁶ Türkoğlu. Ahmad Jawid. "İran'daki Düşünce Kuruluşlarının Taliban'a Bakışı." 30.09.2021, <https://iramcenter.org/irandakidusunce-kurulustarinin-talibana-bakisi/>

⁷ Alagöz ve Kandemir. 2015: 130.

⁸ Farzan. Rahimullah. "İran-Taliban İlişkileri." İram *Perspektif*, Şubat 2019,

⁹ Çınarlı. 2016.

¹⁰ Farzam. Rahimullah. (2019). "İnkardan kabule İran-Taliban ilişkileri." <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/inkardan-kabule-iran-taliban-iliskileri/1364983>. (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

Afganistan'a yönelik siyasetinin dört önceliğini ülkenin istikrarı, yeniden inşası, ülkedeki varlığını konsolide etmek ve mülteci sorununa kalıcı bir çözüm bulmak oluşturmuştur. Bu hedefler doğrultusunda Tahran ilk olarak Hamid Karzai liderliğinde kurulan yeni hükümeti tanımış, yeni yönetime mali yardımlarda bulunmuş, ülkede müttefik olarak gördüğü Hazaralar¹¹ ve Tacikler'i desteklemiş ve Afganistan'ın yeniden inşası sürecinde önemli ekonomik roller üstlenmiştir. İran'ın Hazaralar'a yönelik desteği özellikle bu grubun 2001 sonrası dönemde Afganistan'daki gücünü konsolide etmesini sağlamıştır. Hazaralar'ın daha önceki dönemlerin hiçbirinde ülkedeki nüfuzlarını bu denli arttıramamış olması İran'ın söz konusu desteğinin önemini ortaya koymaktadır. Bu desteğin yanı sıra, İran 2002'de Afganistan'ın yeniden inşası için gerçekleştirilen Tokyo Konferansı'nda ülkeye 650 milyon dolarlık mali yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Bu yardım miktarıyla İran, Tokyo Konferansı'nda Afganistan'a en çok yardım eden ülkeler arasında beşinci sırada yer almıştır. Bunun yanı sıra İran, Afganistan ile 2001 yılında 60 milyon dolar civarında olan ticaret hacmini, 2011-2012 döneminde 2 milyar dolara kadar çıkarmıştır. 2011 yılı itibarıyla ise İran-Afganistan ile imzaladığı enerji antlaşmasıyla ülkenin en büyük enerji tedarikçisi olmuştur. Bu anlaşmayla İran her yıl bir milyon tonun üzerinde petrol ürünü Afganistan'a ihraç edecektir.¹²

Sovyet işgali döneminde İran'a mülteci olarak göç eden bir buçuk milyon Afganistan vatandaşının İran'da yol açtığı toplumsal sorunlar, ekonomik yük ve oluşturduğu güvenlik riskleri Tahran'ı 2001 sonrası dönemde mülteci sorununa kalıcı bir çözüm bulmaya ve bu sorunun çözümü aşamasında uluslararası düzeyde aktif girişimlerde bulunmaya yöneltmiştir. Tahran

2001 yılı itibarıyla Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin yardımıyla 2013 yılına kadar ülkesindeki yaklaşık 1 milyon Afganistanlı sığınmacının ülkelerine geri dönmesini sağlamıştır. 2001 sonrası dönemin ortaya çıkardığı konjonktürel gelişmelerin Tahran ve Washington'ın Afganistan'a yönelik politikalarında oluşturduğu uyum 2002 yılı itibarıyla yerini gerginliğe bırakmıştır. ABD başkanı George W. Bush'un 2002'de İran'ı da Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "şer eksenini" içerisine dâhil etmesini takiben Tahran-Washington ilişkilerinde başlayan gerginlik, özellikle ABD'nin Afganistan'a ve Avrasya bölgesine kalıcı olarak yerleşme niyetini açık etmesiyle birlikte çatışmacı bir yapıya dönüşmüştür. İran, kendisini açıkça düşman ilan eden ABD'nin, sınır komşusu Afganistan'a ve yakın coğrafyasındaki Avrasya bölgesine kalıcı olarak yerleşmesini bir taraftan ulusal ve bölgesel çıkarlarına yönelik ciddi bir tehdit olarak değerlendirirken, diğer taraftan ülkedeki varlığını zafiyete uğratma girişimi olarak algılamıştır. Söz konusu kaygılar Tahran'ı 2004 sonrası dönemde Afganistan'da uzun dönemli bir ABD varlığını engelleyecek olan arayışlara ve girişimlere yönelmiştir.

2014'te Afganistan'da gerçekleşen iktidar değişimi ve aynı yıl DAESH'in (ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve's Şam, Irak-Şam İslam Devleti) Afganistan'daki kolu Horasan örgütünün ülkede artan nüfuzu Taliban'ı geçmişte ideolojik bir düşman olarak tanımlayan ve örgütle geçmiş dönemde iletişim kurmaya yanaşmayan İran açısından Taliban'a yönelik siyasetini tekrar gözden geçirme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. 2014'te Eşref Gani Cumhurbaşkanlığı görevini Hamid Karzai'den devralmıştır. Seçimden önce yaptığı açıklamalarda ABD'nin Afganistan'daki varlığının devamını öngören "Stratejik Ortaklık" anlaşmasını iktidara gelir

¹¹ Afganistan'da yaşayan Şiilerin büyük bölümü Hazaralar'dan oluşmaktadır.

¹² Alagöz ve Kandemir. 2015: 125.

gelmez imzalayacağını söyleyen Eşref Gani seçildikten kısa bir süre sonra ABD'nin Afganistan'daki varlığını on yıl daha uzatan anlaşmayı imzalamıştır. ABD'nin ülkedeki varlığını daha kalıcı bir hâle getiren bu anlaşmanın tam da ülkede DAES varlığının arttığı bir zamana denk gelmesi Tahran'ın güvenlik endişelerine çarpan etkisi yapmıştır.¹³

Söz konusu güvenlik endişeleri Tahran'ı 2014 itibarıyla Taliban ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmeye yöneltmiştir. Tahran her ne kadar örgütle görüştüğüne dair basında yer alan haberlerin doğru olmadığını belirtse de Taliban'a silah, mühimmat ve mali destek sağladığına ilişkin tartışmalar söz konusu dönemde yoğun bir biçimde gündemde tutulmuştur.¹⁴ 26 Aralık 2018'de ise Kabil'e resmi bir ziyaret gerçekleştiren İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Ali Şemhani, Tahran'ın Taliban ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirdiğini ve bu görüşmelerin gelecekte de sürdürüleceğini açıklamıştır. Böylece Tahran-Taliban temasına dair iddialar ilk kez üst düzey bir İranlı yetkili tarafından teyit edilmiştir. ABD Başkanı Barack Obama'nın ABD'nin Afganistan'daki varlığına son verme yönünde 2009'da ülkedeki ABD asker sayısını azaltarak başlattığı girişimler, Donald Trump yönetiminde hız kazanmıştır. Trump yönetimi ABD tarihindeki en uzun savaşı bitirmek amacıyla Temmuz 2018'de Taliban'la müzakere sürecini yeniden başlatmış ve ABD-Taliban-Kabil yönetimi resmi yetkilileri arasında ilk görüşme 23 Temmuz 2018'de Katar'ın başkenti Doha'da yapılmıştır. Bu görüşmelere aynı yılın ağustos ve eylül aylarında Doha'da devam edilmiştir. Katar merkezli bu görüşmeler izleyen dönemde de devam etmiş ve ABD-Taliban arasında çeşitli konularda uzlaşmalar sağlanmıştır.

Söz konusu görüşmeler gündemdeyken İran, ABD'nin bölgeden çekilmesiyle oluşacak güç boşluğunu, nüfuzunu genişletmek için önemli bir fırsat olarak görmüş ve bu amaçla Taliban'la bir dizi diplomatik temaslarda bulunmaya başlamıştır. Bu amaçla İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Ali Şemhani, 30 Aralık 2018'de Taliban'dan bir heyetle görüşmüştür. İran'ın Taliban'la diplomatik temaslarını ilk kez başlatması, Tahran'ın hem ABD-Taliban-Kabil arasındaki müzakere süreçlerinde hem de ABD sonrası dönemdeki Afganistan'da etkili roller almak isteğinin göstergeleri olarak yorumlanmaktadır. Tahran kendisinin hariç tutulduğu, çoğunlukla ABD ve Körfez ülkelerinin etkinliği altında yürütülen müzakere süreçlerini güvenliği açısından önemli bir tehdit olarak değerlendirmiş; bu nedenle Taliban'la diplomatik temaslarını arttırmıştır. Analizler, Tahran'ın böylece bir taraftan ABD ve Körfez ülkelerine kendisinin de Afganistan barış sürecinin bir parçası olduğu mesajını vermeye çalıştığını, diğer taraftan yeni süreçte örgütle olan ilişkisini Afgan hükümetine ve ABD'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanmayı hedeflediğini belirtmektedir.¹⁵

Sonuç olarak Tahran'ın, ABD'nin Afganistan çekilmesiyle birlikte Afganistan'da oluşan güç boşluğunun Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi bölgesel ve küresel aktörler tarafından doldurulması ve bu aktörlerin gölgesinde bir diplomasi yürütmek zorunda kalması olasılığına karşı, Taliban'a yönelik yaklaşımında aktif bir politikayı tercih ettiği söylenebilir. İran yönetiminin Taliban'a yönelik siyasetinde gittiği bu revizyonun geçmişte ülke siyasetine dair ortak politikalar takip ettiği ve uluslararası alandaki güncel ve tarihsel kutuplaşmalara karşın ilişkilerini sürdürmeye devam ettiği Hin-

¹³ Yılmaz, Kübra (2021). İran ve Taliban. İNSAMER Analiz.

¹⁴ Farzam. 2019.

¹⁵ Farzam. Rahimullah. 2019.

distan ile ilişkilerini etkileme potansiyeline sahiptir. Taliban'ın Pakistan ile olan güçlü tarihsel geçmişiyse İran'ı ülke siyasetinde geçmişte karşı kutuplarda yer aldığı Pakistan ile ilişkilerini gözden geçirmeye ayrıca yöneltmektedir.

Hindistan'ın Afganistan Siyaseti Unsurları

Tarihî ve kültürel bağların yanı sıra sahip olduğu enerji kaynakları ve Türkmenistan-Kazakistan gibi enerji zengini Orta Asya devletlerine bağlayan koridor olmasından ve Pakistan ile sorunlar bağlamında Afganistan'ı bir dengeleyici güç olarak görmesinden dolayı Afganistan, Hindistan açısından her daim stratejik değerde olagelmıştır. Hindistan kendisi için bu denli stratejik değerde olan Afganistan'da ortaya çıkan dönemsel gelişmelere kayıtsız kalmayı güvenlik, ekonomik ve bölgesel çıkarlarına dolaylı ve doğrudan tehditler oluşturan bir durum olarak tanımlamış ve bu nedenle özellikle 1990'lardan itibaren ülkeye yönelik oldukça aktif bir siyaset izlemiştir.

Temelde Pakistan karşıtlığı üzerine dayanan Hindistan'ın Afganistan siyasetinde ülkenin istikrarı meselesi, Pakistan-Afganistan arasında olası bir yakınlaşmayı ve Pakistan'ın ülkedeki etkinliğini arttırmasını engelleme öncelikli hedefler arasında yer almıştır.¹⁶ 1947'de Afganistan'ın Pakistan'ın BM üyeliği için Genel Kurulda

yapılan oylamada olumsuz oy kullanmasında Afganistan ile yaşadığı Peştunistan meselesinin¹⁷ yanı sıra Hindistan'ın da etkisi olmuştur. Benzer şekilde Hindistan, Sovyetler Birliği ile birlikte günümüzde de Afganistan-Pakistan ilişkilerinin önündeki önemli bir handikap olarak kalmaya devam eden "Peştunistan meselesi"nin gündemde tutulması bağlamında çabalarda bulunmuştur.¹⁸

Yeni Delhi yönetiminin Afganistan'a yönelik dış politikasında öne çıkan bir diğer öncelik ülkenin istikrarı meselesi olmuştur. Afganistan'da ortaya çıkabilecek herhangi bir istikrarsızlığın ülkesine de yakından sirayet edeceğini düşünen Hindistan, dış müdahalelerin uzun yıllar iç savaflara ve çatışmalara tanıklık etmiş olan Afganistan'ı daha fazla istikrarsızlaştırdığını düşünmektedir.¹⁹ 1979 Sovyet işgaliye Hindistan'ın Afganistan'a yönelik bu siyasetinde bir çelişkiye yol açmıştır. Yeni Delhi, Afganistan'ın Sovyetler Birliği işgalini kınayan herhangi bir açıklamada bulunmazken, Sovyetler Birliği işgaline karşı savaşan Mücahit grupların Kabil yönetimine karşı isyan ettiğini ve Pakistan'ın da bu grubu destekleyerek ülkeyi istikrarsızlığa sürüklediğini belirtmiştir. Dahası Hindistan, Sovyet destekli Kabil yönetimini desteklemiş ve bu yönetimle ticari ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Böylece Hindistan, Sovyet destekli Kabil yönetimlerini tanıyan Varşova Paktı üyesi olmayan tek devlet olmuştur.²⁰

¹⁶ Rais. 1993: 906, 913.

¹⁷ Peştunistan meselesinin ortaya çıkışı ülkenin İngiltere himayesi altında olduğu döneme denk gelmektedir. 1893 yılında Hindistan'ın dış ilişkiler sorumlusu İngiliz Sir Mortimer Durand'ın öncülüğünde Durand Antlaşması imzalanmıştır. Günümüzdeki Afganistan-Pakistan sınırını belirleyen bu anlaşma ile Peştulardan bir kısmı Afganistan diğer bir kısmı ise Pakistan sınırı içerisinde bırakılmıştır. Böylece aynı etnik kökenden olan bir halk ikiye ayrılmıştır. İki ayrı sınır içerisinde yaşayan Peştunlar yapılan bir plebisitle Müslüman olduklarını bu nedenle Pakistan'a katılmak istediklerini belirtmişlerdir. 1995 yılına gelindiğinde ise Afganistan Peştunistan adı altında bağımsız bir bölgenin kurulmasını önermiştir. Ancak söz konusu girişimler başarıya ulaşmış ve günümüzde de sorun olarak kalmaya devam etmektedir. Detaylı bilgi için bakınız. Rubin. Barnett and Abubakar Siddique. (2006). "Resolving the Pakistan-Afghanistan Stalemate." *U.S. Institute of Peace Special Report*, 176, October 2006: 7; Çınarlı. Özgür. (2016). "Afganistan İhtilafı ve Hindistan." *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (3): 10-16.

¹⁸ Rubin and Siddique. 2006.

¹⁹ Başaran. Doğan ve Betül Karagözyerdelen. "İran-Pakistan İlişkileri ve Bölgesel Güvenlik." İkinci Giresun Güvenlik Sempozyumu Kitabı, 2020: 59-67.

²⁰ Rais. 1993: 906, 913.

Hindistan'ın bu politikası dört nedenden kaynaklanmıştır. Birincisi, Yeni Delhi Sovyet işgalini güvenliğine yönelik tehdit olarak algılamamış ve bu nedenle güvenliğine doğrudan bir tehdit oluşturmayan bir mesele nedeniyle Moskova ile karşı karşıya gelmek istememiştir. İkincisi, Mücahitlerin Sovyet destekli yönetimi yıkması sonucunda Afganistan'da kendisine düşman ve Pakistan'a dost bir yönetimin iktidara gelmesi ihtimali Yeni-Delhi'yi kaygılandırmıştır. Üçüncüsü, Afganistan işgaline Sovyet karşıtı bir politikayla dâhil olan Pakistan'ın gücünün zayıflayacağını ve böylece bölgesel güç dengesinin kendi lehine değişeceğini düşünmüştür. Son olarak ABD'nin, söz konusu dönemde Pakistan'la gerçekleştirdiği askerî iş birliği Hindistan'ı Sovyetler Birliği'ne daha fazla yakınlaştırmıştır.²¹ Hindistan, Pakistan ve ABD arasında artan askerî iş birliğini ve ABD'nin Pakistan'ın nükleer gücünü geliştirme çabaları karşısındaki tepkisizliğini güvenliğine yönelik önemli riskler olarak yorumlamıştır.²²

1989'da Sovyetler Birliğinin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte ABD ve Sovyetler Birliğinin ülkeye yönelik azalan ilgisi Pakistan, Hindistan ve İran'a Afganistan'daki etkinliklerini artırma olanağı tanımıştır. Hindistan, Pakistan'ın ülkede artan varlığı karşısında Afganistan'daki çatışmanın son bulması ve ülkede istikrar sağlanması için bir dizi diplomatik çabalar da bulunmuştur.²³ Ne var ki Yeni Delhi'nin bu çabaları Pakistan tarafından engellenmiştir. Hindistan, Pakistan'ın bu girişimi karşısında iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu Muhammed Necibullah yönetiminin geleceği meselesiyle daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak Necibullah hükümetinin Sovyetler Birliği dağıldıktan

üç ay gibi kısa bir süre içerisinde 1992'de mücahitler tarafından devrilmesi Hindistan açısından Afganistan siyasetinden tecrit edildiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Mücahitlerin yönetimindeki Başbakan Burhaneddin Rabbani'nin Taliban'ın ilerleyişi karşısında Hindistan'dan destek talep etmesi ise Yeni Delhi'nin Afganistan siyasetine tekrar dönmesini sağlamıştır. Hindistan Rabbani yönetimine askerî ve ekonomik yardımlarda bulunmuş ve Afganistan ile liderler düzeyinde karşılıklı ülke ziyaretleri gerçekleştirmiştir.²⁴

1990'larda Hindistan'ın Afganistan meselesine yönelik daha aktif bir politika geliştirmesinin Rabbani'nin yardım isteği dışında üç sebebi daha bulunmaktaydı. İlk olarak, yeni dünya düzeninin başladığı 1990'lı yıllar Hindistan'ın Soğuk Savaş dönemindeki bağlantısızlık politikasını terk ederek dış politikasını liberal ekonomi temeli üzerine inşa etmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. İkincisi, Afganistan'da devlet dışı silahlı aktörlerin güç mücadelesine girmesi Yeni Delhi'nin 1992-1996 yılları arasında Başbakan Narasimha Rao'nun soyismiyle anılan Rao Doktrini'ni uygulamaya geçirmesini sağlamıştır. Bu doktrin doğrultusunda Yeni Delhi Afganistan politikasını Afganistan'daki tüm silahlı gruplarla tarafsız ilişki kurmak ve Hindistan ve Afganistan halklar arasındaki ilişkileri geliştirmek şeklinde formüle etmiştir.

Son olarak, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin sahip olduğu enerji kaynaklarına erişim meselesi Avrasya ve Afganistan'ı enerjide dışa bağımlı olan Hindistan'ın dış politikasında öncelikli bir konuma yerleştirirken aynı zamanda

²¹ Çınarlı. 2016: 13.

²² Rais. 1993.

²³ Ganguly, Sumit and Nicholas Howenstein. (2009). "India-Pakistan Rivalry in Afghanistan." *Journal of International Affairs*. 63 (1): 127- 140.

²⁴ Aslan. Ömer. (2020). "İran'ın Pakistan ve Hindistan İlişkilerindeki Değişim." <https://iramcenter.org/iranin-pakistan-ve-hindistan-iliskilerindeki-degisim/>

Afganistan ve İran siyasetinde değişim zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşım aşamasında Afganistan ve İran iki önemli güzergâhtır. Afganistan'daki söz konusu istikrarsızlık Hindistan'ın bu güzergâhi kullanmasına yol açmaktaydı. Bununla birlikte, Hindistan enerji kaynakları açısından oldukça zengin olan ancak bu kaynaklarını tarihsel olarak ülkede süre gelen istikrarsızlıklar, çatışmalar ve en önemlisi yetersiz sanayi yapısı nedeniyle kullanamayan Afganistan üzerinde etki alanı oluşturmak istemiştir.²⁵ Denize kıyısı olmayan ve aynı zamanda ortak sınıra sahip olmadığı Afganistan'a ulaşım aşamasında ise ülkeyle paylaştığı uzun sınır nedeniyle İran'ın stratejik önemi Hindistan tarafında bir hayli artmıştır.²⁶ Pakistan'ın zaman zaman karadan ulaşımı yasaklaması ise Hindistan'ın, İran'a Orta Asya'daki pazarların ve maden kaynaklarının giriş kapısı olarak bakmasını ayrıca sağlamıştır.

1990'ların ilk yarısında Afganistan'da Taliban'ın hızlı ilerleyişinin 1996'da Kabil'i ele geçirmesiyle sonuçlanması ise Yeni Delhi yönetiminin Rao Doktrini'ni geride bırakmasına yol açmış ve Yeni Delhi 2001 yılına dek Taliban güçlerine karşı mücadele veren Kuzey İttifakı'nı desteklemiştir. Söz konusu dönemde Hindistan ayrıca uluslararası alanda tanınan bir yönetim olma çabasına yönelen Taliban'ı tanımamış, ülkedeki elçiliğini kapatmış ve diplomatlarını geri çekmiştir.²⁷ Dahası Hindistan, Afganistan'daki Taliban tehdidine karşı Rusya, Orta

Asya devletleri ve Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşmasında kilit bir ülke olarak gördüğü İran ile yakın iş birliği geliştirmiştir.²⁸ Ne var ki bu girişimler, Hindistan'ın 1996-2001 döneminde Afganistan'daki varlığını arttırmaya yetmemiştir.²⁹ Üstelik Taliban yönetiminin diğer Kabil yönetimlerinden farklı olarak Keşmir Meşalesinde Pakistan tarafını desteklediğine dair açıklamalarda bulunması Hindistan'ın Keşmir konusunda uluslararası alandaki önemli bir destekçisini kaybetmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Hindistan, Taliban yönetimiyle birlikte Keşmir bölgesinde ortaya çıkan çatışmaların Taliban'dan kaynaklandığını düşünmüş, radikal İslami grupların Taliban'dan esinlenerek yükseleceğine dair kaygılar taşımış ve Taliban'ın güçlenmesiyle birlikte Orta Asya'daki çıkarlarının olumsuz etkileneceğini düşünmüştür.³⁰

2001 tarihinde ABD'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği askerî operasyon ise Hindistan'ın söz konusu endişelerini tam olmasa da büyük oranda yatıştıracak olan bir dönemi başlatmıştır. Bir başka ifadeyle, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin askerî müdahalesi sonucu Afganistan'da Taliban'ın devrilmesiyle başlayan yeni dönem, Hindistan'ın Afganistan ile ilişkilerini konsolide etmesini sağlamıştır. 2002'de iktidara gelen Hamid Karzai liderliğindeki hükümeti tanıyan Yeni Delhi yönetimi, Afganistan ile tam diplomatik ilişkilerini başlatmış, 2005'te Kabil'e bir dizi ziyaretlerde bulunmuş ve Afganistan ile ilişkilerini ekonomik ve ticari araçlar, ülkenin yeniden inşası ve kalkınması

²⁵ Ahmed, Zahid Shahab and Stuti Bhatnagar. (2007). "Pakistan-Afghanistan Relations and the Indian Factor." *Pakistan's Foreign Policy Analysis*, 60 (2): 159-174.

²⁶ Aslan. 2020.

²⁷ Ganguly and Howenstein. 2009: 128.

²⁸ Huseyni, Huda (2021). "Hindistan, Pakistan, İran, Çin ve Rusya "Taliban" dönüm noktasında." <https://turkish.aawsat.com/home/article/3140426/h%C3%BCda-huseyni/hindistan-pakistan-iran-ve-rusya-%E2%80%9Ctaliban%E2%80%9D-d%C3%B6n%C3%BCm-noktas%C4%B1nda>

²⁹ Ganguly and Howenstein. 2009: 127.

³⁰ Rais. 1993.

na katkıda bulunmak ve insani yardımlar sağlamak üzerinden yürütmüştür.³¹

2001-2008 döneminde Afganistan'ın yeniden imarı için toplamda 750 milyon dolarlık yardım teklifinde bulunan Hindistan, 2008'in Ağustos ayında 450 milyon dolar ek yardım sözü daha vermiştir. Bu yardımlarla Hindistan 2008'de Afganistan'a en büyük yardımı vermeyi öngören bölge ülkesi olurken,³² Afganistan'a uluslararası yardımlarda bulunan ülkeler arasında beşinci sırada yer almıştır. Bunun yanı sıra Hindistan, Afganistan sivil ve askerî personelinin eğitim sürecine ve Afganistan ulusal ordusunun yeniden dizaynı projesine dâhil olmuş, ülkede çok sayıda yol, iletişim, hastane ve eğitim kurumunun inşa edilmesini sağlamıştır.³³ Hâlihazırda kullanılmakta olan Afganistan Meclis Binası da yaklaşık 25 milyon dolar maliyetle Hindistan tarafından inşa edilip Afganistan'a hibe edilmiş³⁴ ve meclisin açılışını 2015 yılının Aralık ayında Hindistan Başbakanı Narendra Modi yapmıştır. Diğer bir ifadeyle, Hindistan 2001 sonrası dönemde Afganistan siyasetini daha çok yatırımlar ve ekonomik araçlar üzerinden gerçekleştirerek Pakistan'ın ülkedeki etkinliğini arttırmasını ve Afganistan'ın Hindistan'a saldırılarda bulunacak olan terör örgütlerinin bir kez daha sığınağı hâline gelmesini engellemeyi amaçlamıştır.³⁵

Pakistan'ın Afganistan Yaklaşımı

Pakistan ve Afganistan ortak sınıra sahip olmasının yanı sıra tarihî, kültürel ve dinî bağlara da sahiptir. Ancak söz konusu ortak bağlar Pakistan-Afganistan ilişkilerinin olumlu bir seyirde ilerlemesini sağlama aşamasında tek başına yeterli olmamıştır. Afganistan'ın iç siyasi dinamikleri, uyuşturucu meselesi, iki ülkenin karşılıklı olarak birbirilerinin topraklarındaki farklı grupları yönetimlerine karşı desteklemeleri, göç ve Peştunistan meselelerinden dolayı ikili ilişkiler gerilimli bir şekilde ilerlemiştir.³⁶

İslamabad-Kabil yönetimi arasında günümüzde de kronik bir sorun olarak kalmaya devam eden Peştunistan meselesi 1893'te İngiltere tarafından Afganistan-Pakistan sınırını ayıran Durand Hattı'nın çizilmesi ve bu hattın günümüze kadar Afganistan tarafından kabul edilmemesiyle ilgilidir.³⁷ Afganistan söz konusu sınırın kaldırılarak tüm Peştunların³⁸ birleşmesiyle bağımsız bir Peştunistan kurulması tezini ileri sürerken Pakistan, Durand Hattı'nın meşru bir sınır olduğunu belirterek bu nedenle Afganistan'ın isteğini reddetmektedir. Pakistan ve Afganistan'ın Durand Hattı ve Peştunistan meselelerine yönelik değişmeyen tutumları ise ikili ilişkilerde geçmişten günümüze dek

³¹ Yiğit. Dilek (2021). "Abd Afganistan'dan Çekilirken Hindistan ve Taliban." 21.02. <http://politikaakademisi.org/2021/02/23/abd-afganistandan-cekilirken-hindistan-ve-taliban/>

³² Bajoria. Jayshehree (2008). "Hindistan-Afganistan İlişkileri." 29.10. <https://www.dunyabulteni.net/hindistan-afganistan-iliskileri-makale.7615.html>.

³³ Ahmed and Bhatnagar. 2007: 166-167.

³⁴ Ganguly and Howenstein. 2009: 131.

³⁵ Ahmed and Bhatnagar. 2007: 167.

³⁶ Khurshid. Hasan. (1962). "Pakistan-Afghanistan Relations", *Asian Survey*, 2 (7): 14-24

³⁷ Husain. Safdar and Muhammad Ijaz Latif. (2012). "Issues and Challenges in Pakistan-Afghanistan Relations after 9/11." *A Research Journal of South Asian Studies*, 27 (1): 89-99.

³⁸ Kökeni Orta Asya'dan geldiği belirtilen Peştunlar 1747'den günümüze dek Afganistan siyasetinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Peştunlar 18. Yüzyıldan itibaren Afganistan'da siyasi bir birlik oluşturarak ülke üzerinde faal olmuştur. Peştunca ve Darice dillerini konuşan bu etnik grup Süniliğin Hanefi mezhebindedir. Szczepanski, Kallie, (2019). "Who Are the Pashtun People of Afghanistan and Pakistan?." 11 August. thoughtco.com/who-are-the-pashtun-195409/; Barfield, Afghanistan: A Cultural and Political History, s. 24-25.

gerginlik oluşturmaya devam etmektedir.³⁹ Bu sorun Pakistan'ın Afganistan'a yönelik siyasetini de şekillendirmektedir. Pakistan, Afganistan siyasetinde Peştunistan'ın kurulmasını desteklemeyecek bir Kabil yönetimi istemektedir.⁴⁰ Özellikle 1971'de Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılarak bağımsız olması, Pakistan açısından Afganistan'daki Peştuların etnik kimlik savunuculuğuna ciddi bir güvenlik meselesi olarak yaklaşmasına neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, Pakistan yönetimi Bangladeş'in ayrılmasını etnik farklılıkların ayrılıklara yol açabileceğinin somut bir göstergesi olarak yorumlamıştır.

Durand Hattı ve Peştunistan meselesinin yanı sıra, göç, uyuşturucu ve iki ülkenin içerisindeki etnik fraksiyonlar Pakistan-Afganistan ilişkilerinde sorunlara yol açan diğer faktörlerdir. Pakistan, Afganistan'daki istikrarsız ortamdan kaçan mültecilerin sığındıkları ülkelerden birisidir. 1979 Sovyet işgali döneminde yaklaşık iki milyon Afgan göçmen Pakistan'a sığınırken, 11 Eylül sonrasında ise 300 bin Afganlı Pakistan'a yerleşmiştir.⁴¹ Pakistan, Afgan mültecilere din ve komşuluk bağları nedeniyle ilgi göstermiş olsa da bu durum kaçınılmaz olarak Pakistan'a kısa ve orta vadede sosyal, ekonomik ve siyasi ek faturalar yüklemiştir. Nitekim SSCB ve ABD'nin Afganistan'ı işgallerinin ardından Pakistan'a göç eden Afgan mültecileri ülkede bir dizi ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunlara yol açmıştır.⁴²

Uyuşturucu meselesi Pakistan'ın, Afganistan ile ilişkilerindeki bir diğer sorun alanıdır. Dün-

yadaki toplam haşhaş üretiminin yüzde sekсенinden fazlasını ürettiği tahmin edilen Afganistan bu maddeyi Batı'ya ulaştırmak için sınır komşusu İran'ın yanı sıra 2240 km ortak sınır paylaştığı Pakistan'ın⁴³ da rota olarak kullanmaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda Pakistan'ın Kabil'de görmek istediği yönetim Durant Hattı'na itiraz etmeyen, Keşmir sorununda kendisine destek veren ve sınır güvenliğine yönelik riskler oluşturmayandır.

Söz konusu sorunlara karşın, Pakistan Afganistan'ı Orta Asya enerji ve ekonomik kaynaklarına ulaşım ve bölge ülkeleriyle ticaretini geliştirebilme bağlamında önemli bir geçiş güzergâhı olarak görmekte ve bu nedenle Afganistan kaynaklı gelişmelerle yakından ilgilenmektedir. Pakistan, Afganistan'ın 1979'da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesini sınır güvenliğine yönelik önemli bir tehdit olarak algılamış ve Sovyetlerin ülkedeki varlığının etnik milliyetçi hareketleri tetikleyeceğini düşünmüştür. Dahası Moskova'nın Peştunistan meselesinde geleneksel olarak Afganistan'ı desteklemiş olması ve bu sorunu Hindistan ile birlikte gündemde tutması ve Moskova'nın Keşmir meselesinde Hindistan tarafında yer almış olması İslamabad'ın söz konusu kaygılarını arttırmıştır. Bu kaygılar İslamabad'ı ülkedeki Sovyet varlığını sonlandırmayı önceleyen bir politika benimsemeye yöneltmiştir. İslamabad bu amaçla Sovyet işgali karşısında yer alan mücahit grupları desteklemeye karar vermiş⁴⁵ ve Sovyet işgalinin sona ermesine kadar geçen sürede desteğini Gülbettin Hikmetyar'ın

³⁹ Ahmed and Bhatnagar. 2007: 160.

⁴⁰ Khan. 2007: 149.

⁴¹ Hasan. 1962: 14-24

⁴² Çamkerten. İlkay. (2020). "İnşacı Perspektiften Pakistan Dış Politikasında Afganistan Meselesi." *The Turkish Yearbook of International Relations*, 51: 1-26.

⁴³ Safdar and Latif. 2012.

⁴⁴ Hasan. 1962.

⁴⁵ Rais. 1999.

liderliğindeki Hizb-i İslami grubuna vermiştir.⁴⁶ Pakistan, Sovyet işgali sürecinde mücahit gruplara verdiği desteği özellikle ordu ve Pakistan İstihbarat Örgütü (ISI) üzerinden gerçekleştirmiştir. Bu sayede Pakistan hem etnik milliyetçiliğin yükselmesini hem de olası bir Kabil-Yeni Delhi yakınlaşmasını engellemeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte Pakistan, dost bir Kabil yönetimine sahip olmanın Afganistan coğrafyasını ve Orta Asya koridorunu kullanarak Hindistan'a karşı stratejik derinlik oluşturma imkânı sunacağını düşünmüştür.

Sovyet işgali süresince Afganistan'daki etkinliği sınırlı seyreden Pakistan'ın işgalin sonlarına doğru ülkedeki varlığı artmaya başlamıştır. Sovyetler Birliğinin Afganistan işgaline karşı Batılı devletler ve üçüncü dünya ülkelerinden yönelen yoğun eleştiriler, Soğuk Savaş'ın olağan hızıyla devam etmesi, ABD'nin dünya genelindeki anti-komünist hareketlere yönelik desteği ve Sovyet işgalinin ardından SSCB ve ABD'nin ülkeye yönelik ilgilerinin azalması⁴⁷ Pakistan'a ülkedeki etkinliğini arttırma fırsatı tanıyan başlıca dört önemli gelişme olmuştur.⁴⁸ Pakistan Sovyetler Birliği sonrası dönemde Afganistan'ın geleceği konusunda özellikle İran ile bir rekabet dönemine girmiştir. Zira İran, Afganistan'daki Tacik ve Şii Hazara toplulukları üzerinden etkisini arttırmaya çalışırken, Pakistan ise mücahit gruplara yönelik desteğini sürdürmüştür.

Necibullah hükümetinin Sovyet işgalinin sona erdikten üç yıl sonra devrilmesi ve bu süreci takiben bir grup Peştunlunun 1994'te Taliban'ı kurması Pakistan'ın ülkedeki pozisyonunu ol-

dukça güçlendirmesini sağlayacak olan bir döneme kapı aralamıştır. Taliban'ın, kurulmasında ve hatta Kabil'i ele geçirmesinde askeri ve siyasi yönden önemli desteklerde bulunduğu belirtilen Pakistan, daha önce desteklediği Mücahitlere karşı ortaya çıkan Taliban hareketini desteklemeye başlamış ve bu desteğini özellikle 1996-2001 döneminde arttırarak devam ettirmiştir.⁴⁹ Pakistan'ın, bu dönemde Taliban yönetimini dünya genelinde tanıyan üç devletten [Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ile birlikte] biri olması bu oluşuma verdiği desteği ortaya koyması bakımından önemlidir. Söz konusu dönemde Pakistan Taliban'ı bir taraftan Peştunistan meselesinde diğer taraftan da Keşmir meselesinde dengeleyici bir güç olarak görmüştür. Pakistan'a göre, Taliban'ın yüzde doksan sekizini Peştunların oluşturması ve bu oluşumun Hindistan karşıtı politikaları söz konusu iki meselenin de Pakistan lehine çözümlenmesi ihtimalini arttırdığıdır.⁵⁰

11 Eylül 2001 sonrası dönem, Pakistan'ın Afganistan siyasetinde önemli bir değişime yol açmıştır. Bu yeni dönem İslamabad'ı ABD ve Taliban arasında bir tercihte bulunmak durumunda bırakmıştır. Bush yönetiminin teröre karşı savaş politikası kapsamında "ya bizdensiniz ya onlardan" söylemiyle Pakistan üzerinde hissettiği baskının sonucunda dönemin Pakistan Başbakanı Pervez Müşerref, Pakistan'ın ABD'nin teröre karşı savaş politikasına aktif destek sağlayacağını belirtmiştir.⁵¹ Son kerte de Pakistan, ABD'nin de etkisiyle yeni dönemde Taliban ile ilişkilerinde önceki dönemin ak-

⁴⁶ Khan. 2007: 149.

⁴⁷ ABD'nin Afganistan'a yönelik ilgisinin 1990'larda görece olarak azalmasının bir nedeni Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ilgisini bağımsızlığına kavuşan Doğu Avrupa ve Orta Asya devletlerine vermesinden kaynaklanmıştır. Khan. 2007: 154.

⁴⁸ Rais. 1993.

⁴⁹ Khan. 2007.

⁵⁰ Shahab and Bhatnagar. 2007: 162.

⁵¹ Khan. 2007.

sine sorunlu bir başlangıç yapmıştır. Ancak Pakistan'ın Taliban'a yönelik bu politika değişimi Afganistan siyasetinin öncelikleri olan stratejik ve ekonomik motivasyonlarında değişime yol açmamıştır. Söz konusu motivasyonların ve ABD'den gelen baskının etkisiyle Pakistan, Taliban hükümetini gayrimeşru olarak ilan etmiş ve ABD, Rusya ve Çin ile terörizmle mücadele konusunda iş birliğine gitmiştir. Pakistan kendi hava sahasını ve askerî üslerinden bir kısmını ABD kullanımına açmıştır. Pakistan'ın Afganistan ile sahip olduğu uzun sınır ABD Ordusunun Taliban ve el-Kaide ile mücadelesinde önemli bir avantaj elde etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Pakistan, Taliban ve el-Kaide'ye karşı Afganistan ve kendi topraklarında yapılan ortak askerî ve istihbarat harekâtlarına dâhil olmuş ve Pakistan-Afganistan sınırına 80 bin asker konuşlandırmıştır.⁵² ABD, Pakistan'ın söz konusu desteğine karşılık olarak 1996'dan itibaren Pakistan'a uyguladığı yaptırımları sonlandırmış ve aynı zamanda Pakistan'a olan askerî ve ekonomik desteğini arttırmıştır.

Pakistan'ın, Afganistan'da ABD'ye verdiği destek ülke içerisindeki Taliban'a sempati duyan, ABD'ye karşı olan kesimlerin yoğun eleştirilerine uğramıştır. Afganistan'ı ekonomik, siyasi ve bölgesel çıkarları bağlamında oldukça önemli görmeye devam eden İslamabad söz konusu muhalif görüşlere karşın, 2002 Bonn Konferansı ile birlikte ülkede Hamid Karzai liderliğinde kurulan hükümeti tanımış ve Afganistan'ın yeniden inşası sürecine aktif bir katılım sağlamıştır. 2002'de Karzai ile görüşme gerçekleştiren Pakistan lideri Pervez Müşerref aynı yıl ülkenin inşası için Kabil'e 10 milyon dolarlık bir yardımda bulunmuştur. ABD'nin terö-

rizmle mücadele harekâtında bazı bölgelerine terör hedefi olarak müdahale edilmesi üzerine ise Pakistan, BM kamplarında yaşayanlar dâhil olmak üzere Afgan mültecilerin 2009 yılına kadar ülkelerine geri dönmelerini istemişse de bu isteği hâlen gerçekleşmemiştir.

Pakistan açısından yeni yönetimle ilişki kurmak Taliban'la geçmişteki yakın ilişkileri ve İslamabad yönetimi içerisindeki Taliban yanlısı muhalefet nedeniyle her ne kadar zor bir karar olsa da Kabil yönetimiyle ilişkilerini ticari alana da genişletmiştir. 2002'ye gelindiğinde Pakistan'ın Afganistan ile toplam ticareti 160 milyon dolara yükselirken, aynı yıl Afganistan-Pakistan-Hindistan-Türkmenistan arasında boru hattı projesine dair anlaşma da imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Türkmenistan doğal gazının 1400 km'lik boru hattıyla Hindistan, Pakistan ve Afganistan'a ulaştırılması hedeflenmiştir.⁵³ 2010 yılında Pakistan-Afganistan arasında yapılan transit anlaşmayla da Pakistan Karaçi Limanı'nı Afganistan'ın kullanımına açmıştır.⁵⁴ Bunun yanı sıra, Haziran 2018'de Pakistan'ın Afganistan'a yaptığı kalkınma yardımı 1 milyar dolara ulaşmıştır. Pakistan'ın Afganistan altyapısını, eğitim ve sağlık sektörlerini geliştirme, tarım sektöründe yaptığı reformlar, Afgan askerî ve sağlık personellerinin eğitimine yardımcı kapsayan bu kalkınma yardımları iki ülke arasındaki iş birliğinin derinleşmesini sağlamıştır.⁵⁵

Pakistan-Afganistan ilişkileri her ne kadar 2001 sonrası dönemde ekonomik ve ticari alanlarda ilerleme kaydetse de Pakistan'ın Taliban ile geçmişte kurduğu yakın ilişkiler ve bu örgütün ortaya çıkmasında oynadığı etkin rol yeni Kabil yönetiminin, ABD ve Batılı devletlerin İslama-

⁵² Husain ve Latif. 2012: 91.

⁵³ Ahmed and Bhatnagar. 2007: 162.

⁵⁴ Çamkerten. 2020.

⁵⁵ Naseem. Muhammed Yaseen "Pakistan-Afganistan ilişkileri." <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/pakistan-afganistan-iliskileri>.

bad'a karşı güvensizlik duymasına yol açmıştır. Kabil yönetimi Taliban ve el-Kaide üyelerinin ABD işgaliyle birlikte Pakistan'a gittiklerini ve Pakistan'ın bu üyelere destek sağladığını belirtmiştir. Dönemin Pakistan Başkanı Müşerref, Taliban-el Kaide örgüt üyelerinin her iki ülkede de bulunduğunu ancak Pakistan'ın bu üyelere Afganistan istikrarına zarar verecek herhangi bir yardımda bulunmadığını belirtmiştir. Söz konusu mesele Kabil ve İslamabad arasında karşılıklı suçlamaların yapılmasına yol açmıştır. 2006 yılında Afganistan konusunda Washington'da yapılan toplantı sırasında bu mesele ikili ilişkilerdeki gerginliği zirveye taşımıştır. Kabil ve İslamabad yönetimleri bu toplantı sırasında teröre karşı savaş konusunda etkisiz kalmakla birbirlerini suçlamışlardır.⁵⁶ Benzer şekilde NATO ve ABD 2001 operasyonu ile birlikte Afganistan'dan kaçan Taliban ve el-Kaide üyelerinin Pakistan'a sığındığını ve bu örgütlerin Pakistan-Afganistan ortak sınır hatından Afganistan'a yönelik saldırılar gerçekleştirdiğini belirtmiştir.⁵⁷

Söz konusu durum Eşref Gani liderliğindeki Kabil yönetiminin, ülkesinin Pakistan ile ilişkilerini geliştirme konusunda tereddütler taşımasına yol açmıştır. Bu tereddüdün somut bir yansıması kendini Pakistan'ın Afganistan ile olan son dönem ticaret rakamlarında düşüş yaşanması şeklinde göstermiştir. Birçok meydan okumaya ve zorluğa rağmen, Afganistan ve Pakistan arasındaki ikili ticaret kademeli olarak artış gösterse de bu artış hâlâ geçmişteki ikili ticaret seviyesinden daha aşağılarda seyretmektedir. Son olarak Pakistan, Hindistan'ın 2001 sonrası dönemde Kabil yönetimiyle yakın ilişkiler kurmasını, Afganistan'da artan

(askerî) varlığını ve yardımlarını ülkedeki kısa ve uzun dönemli güvenlik çıkarlarına yönelik tehdit olarak algılamıştır. Pakistan, bir taraftan Hindistan'ı Belucistan bölgesinde artan aşırı-cılık hareketlerinden ve istikrarsız ortamdan dolayı sorumlu tutarken diğer taraftan Kabil'in Belucistan'daki ayrılıkçı hareketlere (Belucistan Özgürlük Hareketi) silah temin ederek desteklediğini iddia etmiştir.⁵⁸

Üçlü Rekabet Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Afganistan'ın 1979'da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle birlikte ülke ve Avrasya coğrafyasında birbiri ardına ortaya çıkan yeni gelişmeler İran'ın, Pakistan ve Hindistan ile ilişkilerini etkilemiştir. İran'ın Sovyet işgaline karşı olan ve işgal süresince Sovyetlere karşı savaşan Mücahit gruba destek veren Pakistan ile⁵⁹ ilişkilerinde gerilime yol açarken, Hindistan'ın işgal karşısındaki temkinli tutumu Tahran-Yeni Delhi ile ilişkilerini etkilememiştir.

1990'lı yıllara gelindiğindeyse İran, Afganistan kaynaklı gelişmeler karşısında ülkeye yönelik siyasetinde Hindistan ve Sovyetler Birliğiyle ortak bir zeminde buluşurken Pakistan, İran'ın geleneksel düşman olarak tanımladığı ABD ve yine ezeli rakibi olan Suudi Arabistan ile birlikte hareket etmiştir. Dolayısıyla İran ve Pakistan ilişkileri özellikle iki ülkenin 1990'larda Afganistan'da farklı aktörlerle gerçekleştirdikleri iş birliklerini desteklemeleri nedeniyle ciddi bir şekilde gerilerken, İran-Hindistan ilişkileri ise iki ülkenin Afganistan'a yönelik ortak politika takip etmelerinden olumlu bir şekilde etkilenecek ilerlemiştir. Örneğin, 28-29 Ekim

⁵⁶ Ahmed and Bhatnagar. 2007: 164.

⁵⁷ Husain and Latif. 2012.

⁵⁸ Ahmed and Bhatnagar. 2007: 164, 173.

⁵⁹ Ahmed, Zahid Shahab and Shahram Akbarzadeh. (2018). "Understanding Pakistan's Relationship with Iran." *Middle East Policy*, XXV (4): 86-100

1990'lı yıllara gelindiğindeyse İran, Afganistan kaynaklı gelişmeler karşısında ülkeye yönelik siyasetinde Hindistan ve Sovyetler Birliğiyle ortak bir zeminde buluşurken Pakistan, İran'ın geleneksel düşman ve ABD ile Tahran'ın ezeli rakibi olarak tanımladığı Suudi Arabistan ile birlikte hareket etmiştir.

1996'da İran'ın Afganistan konusunda "Afganistan'ın Dostları" adıyla düzenlediği uluslararası konferansa Pakistan'ın tüm itirazlarına rağmen Pakistan'ın geleneksel rakibi Hindistan'ı da davet etmesi Tahran-İslamabad ilişkilerinde Afganistan kaynaklı gerilimin önemli bir somut göstergesi olmuştur.⁶⁰

2001 sonrası dönemse İran-Pakistan arasında Afganistan kaynaklı gerilimin artmasına yol açmıştır. İran, Pakistan'ın, ABD'nin Afganistan'a yönelik gerçekleştirdiği operasyonlara verdiği aktif desteği bölgedeki ABD varlığını güçlendirmek olarak görmüştür. Pakistan-İran ve Hindistan aralarında Afganistan'a yönelik ortak siyasetin oluşması ve bakış açılarındaki farklılıkları azaltmak amacıyla ABD işgali sürdüğü sırada üçlü görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Ancak Pakistan'ın, İran ve Hindistan ile Afganistan'a yönelik politika farklılığı söz konusu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınmasını sağlayamamıştır. Pakistan, Afganistan'ın geleceği aşamasında Taliban'ın da söz hakkı bulunduğunu bu nedenle örgütün Afganistan'a yönelik yapılan uluslararası ve bölgesel forumlarda muhatap alınması gerektiğini belirtirken, İran ve Hindistan ise Pakistan'ın bu önerisini Afganistan'ın ikinci

kez "Talibanlaştırılması" ve Pakistan'ın ülke ve bölge üzerindeki etki alanını genişletme çabası olarak değerlendirmiştir.⁶¹

İran ve Hindistan bu bağlamda 2000'lerde Afganistan'ın istikrarı meselesini öncelik olarak görmeye devam etmiş, Afganistan'ın inşası sürecinde aktif rol oynamış ve Taliban'ın Kabil yönetimini tekrar ele geçirmemesi için birlikte hareket etmişlerdir.⁶² Ancak 2014'te DAESH'in Afganistan'da ortaya çıkması, Taliban'ın gücünü tekrar toparlaması ve ABD'nin ülkeden çekileceğine dair haberlerin gündemde yer almasıyla İran, Taliban ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu görüşmeler özellikle ABD'nin ülkeden çekilmesini takip eden süreçte ivme kazanmıştır. İran'ın, Taliban'a yönelik gittiği politika değişimini diplomatik düzeyde sınırlı tutup tutmayacağı meselesi bir taraftan Taliban siyasetinde geçmiş dönemlerde ortak bir siyasi zeminde bulunduğu Hindistan ile ilişkilerinin diğer taraftan örgüt ile yakın ilişki geçmişine sahip olan Pakistan ile ilişkilerinin geleceği meselesini yakından ilgilendiriyor. Bu konuya değinmeden önce İran'ın, Pakistan ve Hindistan ile ilişkilerinin tarihsel geçmişine değinmek gerekiyor.

⁶⁰ Ramana, Siddharth. (2012). "The Pakistan Factor in the India-Iran Relationship." *Strategic Analysis*, 36 (6): 941-956.

⁶¹ Ahmed and Akbarzadeh. 2018: 88.

⁶² Suresh. V. and K. Ramesh. (2015). "India-Iran Relations: Prospects and Challenges." *African Journal of Political Science and International Relations*. 9 (10): 379-385.

AFGANİSTAN MESELESİNİN İRAN'IN PAKİSTAN VE HİNDİSTAN İLE İLİŞKİLERİNE TARİHSEL ETKİLERİ

Sovyet işgali sırasında Pakistan'ın batısındaki Ketta kentine göç eden Afganular zor şartlarda yaşıyor.

İran-Hindistan İlişkilerinde Afganistan Merkezli Yakınlık

Güney Batı Asya'nın iki önemli gücü olan İran-Hindistan ilişkileri, 1950'de İran-Hindistan arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla kurulmuştur. Ancak Soğuk Savaş döneminde Şah Rıza Pehlevi yönetiminde İran'ın özellikle Sovyet tehdidi nedeniyle ABD ile geliştirdiği ikili ilişkilere karşın, Hindistan'ın bağlantısızlık politikası izlemesi söz konusu dönemde iki ülkenin karşı kutuplarda yer almasına neden olmuştur.⁶³ Hindistan'ın söz konusu dönemde Sovyetler Birliğiyle kurduğu ilişki İran'da rahatsızlığa yol açarken, İran'ın da Hindistan'ın ezeli rakibi Pakistan ile geliştirdiği yakınlık, ikili ilişkilerin geliştirilmesini engellemiştir. İran'ın 1965 ve 1971 tarihli Hindistan-Pakistan savaşlarında, Keşmir sorununda Pakistan'ı desteklemiş olması ve Pakistan ile 1955 Bağdat Paketi gibi ortak askerî oluşumlara dâhil olması Tahran-Yeni Delhi ilişkilerinde gerilime yol açmıştır. Söz konusu gerginliklere karşın Tahran-Ye-

ni Delhi arasında 1970'lerde karşılıklı ülke ziyaretleri gerçekleştirilmiş ancak bu ziyaretler iki ülke ilişkilerinde ekonomik ilerlemeyi sağlayamamıştır. 1979 İran İslam Devrimi sonrası süreçte iki ülke ilişkilerine minimum etkide bulunmuştur.

Soğuk Savaş döneminde farklı cephelerde yer almaları nedeniyle nadiren yumuşama genelde ise gerilimler eşliğinde devam eden Tahran-Yeni Delhi ilişkileri 1990'larda Afganistan kaynaklı yeni gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkması gibi uluslararası ve bölgesel ölçekli gelişmeler neticesinde yakınlaşmaya başlamıştır.⁶⁴ ABD'nin 1979'dan itibaren İran'ı uluslararası alandan tecrit etmeye yönelik politikasını 1990'larda da sürdürmesi, 1991 Körfez Savaşı ile ABD'nin Körfez bölgesine yerleşmesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla enerji zengini olan Orta Asya bölgesinde küresel ve bölgesel aktörler arasında artan rekabet, 1990'larda Afganistan'da ortaya çıkan yeni ge-

⁶³ Pant. Harsh V (2004). "India and Iran: An "Axis" in the Making?" *Asian Survey*, 44 (3): 369-383.

⁶⁴ Pant. 2004.

lişmeler ve İran'ın bu dönemde "Doğu'ya Açılma Politikasını" dış politikanın öncelikleri arasına yerleştirmesi İran açısından Hindistan'ın önemini arttırmıştır.⁶⁵ İran açısından Hindistan, ABD ambargoları karşısında petrol ve doğal gazını satacağı, ticari mallarını Orta Asya'ya ulaştırabileceği, Suudi Arabistan'ı dengeleyebileceği ve Afganistan-Avrasya coğrafyasındaki çıkarlarını koruyabileceği bir ülke olarak görülmüştür.

1990'larda Hindistan'ın ekonomiyi önceleyen dış politika anlayışı ve enerjide dış desteğe duyduğu ihtiyaç artışı Afganistan ve İran'ın önemini Yeni Delhi açısından iki nedenden dolayı arttırmıştır. Birincisi, İran-Afganistan ortak sınırı Pakistan'ın karayolu ulaşımını kendisine kapatması nedeniyle Afganistan'ın ekonomik ve zengin yeraltı kaynaklarına ulaşımında güçlük çeken Hindistan'a alternatif bir güzergâh imkânı tanımıştır. İran'ın, Afganistan ile paylaştığı ortak sınırın yanı sıra enerji bakımından zengin olan Orta Asya, Avrasya, Güney Asya, Batı Asya, Körfez Bölgesi ve Hazar Denizi'ndeki jeopolitik konumu ülkeyi Hindistan açısından oldukça değerli kılmıştır. İkincisi, doğal gaz ve petrol bakımından oldukça zengin olan İran ile ilişki geliştirmek Hindistan'ın artan enerji ihtiyacını karşılamak aşamasında oldukça önemli görülmüştür. Benzer şekilde 1990'larda ABD ve Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle ülkede oluşan güç boşluğunun Pakistan-Suudi Arabistan tarafından doldurulması çabası Tahran-Yeni Delhi ilişkilerinde yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. 1990'larda Pakistan ve İran arasında Afganistan üzerinde artan rekabetse İran'ın ilk kez 1991'de Keşmir'in Hindistan'ın bir parçası olduğuna dair açıklamada bulunmasına yol açmıştır.⁶⁶ Bu gelişmenin yanı sıra 1993

yılı itibarıyla Tahran-Yeni Delhi arasında karşılıklı resmî ülke ziyaretleri başlamıştır. Kısacası, 1990'larda Tahran ve Yeni Delhi Pakistan destekli Taliban'ın ülkede güç kazanmaması için ortak hareket etmiştir. 1996'da Taliban'ın ülke yönetimini ele geçirmesiyle İran ve Hindistan ülkede azalan etkinliklerini arttırmak için Taliban karşıtı koalisyonları desteklemiştir.

2001'de ABD'nin Afganistan işgaliyle birlikte ise Hindistan, Afganistan siyasetinde daha etkin bir rol oynamaya başlarken, İran'ın ise ülkedeki etkisi ABD'nin varlığı dolayısıyla daha sınırlı seyretmiştir. Bununla birlikte Hindistan ve İran, Taliban sonrası dönemde Afganistan'ın yeniden inşasına önemli yatırımlarda bulunmuş ve bu amaçla ortak projelerde yer almışlardır. İran, Rusya ve Hindistan arasında 2002'de Uluslararası Kuzey-Güney Transfer Koridor Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla İran ve Hindistan'ın ticari mallarının Asya ülkelerine ulaştırılması ve iki ülkenin bölgeye ticari ulaşımının kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Bu anlaşma böylece Hindistan'a, Pakistan'ın engellemeleri nedeniyle Afganistan'a ulaştıramadığı ürünlerini ülkeye ve Asya'nın diğer bölgelerine Pakistan'a ihtiyaç duymadan ulaştırma şansı tanımıştır.

2000'lerde Yeni Delhi-Tahran ilişkileri askerî düzlemde de gelişmiştir. Hindistan 2000'lerin erken döneminden günümüze dek hem İran'a gelişmiş (özellikle konvansiyonel) silahlar ve askerî teçhizatlar (askerî tanklar) satmaya hem de İran'ın askerî personeline eğitim vermeyi sürdürmektedir. 2003'te Tahran-Yeni Delhi arasında sırasıyla imzalanan Hindistan-İran Savunma Anlaşması ve Yeni Delhi Deklarasyonu olarak isimlendirilen iki anlaşma bu

⁶⁵ Afzal, Shehzada and Nazir Hussain (2021). "Indo-Iran Relations in the Changing Regional Environment Implications for South Asia." *South Asian Studies A Research Journal of South Asian Studies*. 36 (1): 83-94.

⁶⁶ Ahmeda and Bhatnagarb. 2018: 524.

ABD'nin özellikle Hindistan'ın İran ile enerji ve savunma alanlarında geliştirdiği ilişkilerden rahatsızlık duyması Yeni Delhi'yi Tahran ile ilişkilerinde daha temkinli davranmaya yöneltmektedir. Hindistan'ın, Pakistan ve İran ile ortak boru hattı projesine mesafeli davranması ABD baskılarının bir sonucudur.⁷⁴

2000'lerde İran-Çin ilişkilerindeki yakınlaşma Tahran-Yeni Delhi ilişkilerinin ilerleme kaydetmesini görece olarak etkileyen bir diğer faktördür. Yakın dönemde Çin-İran arasında 25 yıllığına imzalanan 400 milyar dolar değerindeki anlaşmayla iki ülke enerji ve altyapı konularında ortak projeler geliştirmeyi, savunma ve istihbarat paylaşımında iş birliğinde bulunmayı ve İran'dan Çin'e daha uygun fiyatlı petrol aktarılmasını kabul etmişlerdir. Bu yönüyle söz konusu anlaşma Asya'nın jeopolitik ve ekonomik yapısını etkileme özelliğine sahip olmakla birlikte, Çin'in bölgedeki varlığını da güçlendirmektedir. Hindistan, Çin'in nüfuzunu arttıracak olan bu anlaşmayı ve Çin-İran arasında artan iş birliğini bölgesel çıkarlarına yönelik tehdit olarak algılamaktadır.⁷⁵

Söz konusu gerginliklere karşın, Hindistan artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla İran'dan petrol ve doğal gaz almanın yollarını aramaya devam etmiştir. 2009'da İran-Pakistan-Hindistan arasında imzalanan bir anlaşmayla İran doğal gazının Pakistan ve Hindistan'a ulaştırılmasını sağlayacak olan doğal gaz boru hattı oluşturulması amaçlanmıştır. Ancak ABD'nin bu projeye İran'a uygulanan yaptırımları deldiği gerekçesiyle karşı çıkması söz konusu boru hattının faaliyete geçmesini engellemiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmiyse söz konusu gerginliklere rağmen artmaya

devam etmiştir. İran-Hindistan arasındaki toplam ticaret hacmi 2007-2008 yılları arasında 13 milyar dolara yaklaşırken 2011-2012 döneminde 16 milyon dolara ulaşmıştır.⁷⁶ 2010-2011 yılları arasında ise İran, toplam 13 milyon dolarlık rakam ile Hindistan'ın en büyük ticari partnerleri arasında yer almıştır.⁷⁷ 2015'te İran'a uygulanan ABD yaptırımlarının kaldırılmasıyla birlikte İran-Hindistan ekonomik ilişkileri daha fazla canlanmaya başlamıştır. Nisan 2015-Şubat 2016 döneminde Hindistan'ın İran'a yönelik ihracatı 2,6 milyar dolar düzeyinde seyrederken, ithalatı 5,6 milyar dolar olmuştur.

Ticaret rakamlarındaki artışın yanı sıra Mayıs 2016'da Hindistan Başkanı Modi İran'ı ziyaret etmiştir. On üç yıl aradan sonra İran'a yapılan ilk yüksek düzeyli resmî ziyaretle Hindistan-İran ile ekonomik ilişkileri tekrar canlanmaya başlarken bu ziyaretin ardından ise İran ve Hindistan Çabahar Limanı projesini hayata geçirmeye başlamıştır. Pakistan'ı bypass ederek Hindistan'ın Afganistan'a erişimini sağlayacak olan bu projeye Hindistan yaklaşık 500 milyon dolar yatırımda bulunmayı kabul etmiştir.

İran-Pakistan İlişkilerinde Afganistan Gerilimi

Tarihi, kültürel, etnik ve dinî ortak bağlara sahip olan Pakistan-İran ilişkileri tarihsel olarak inişli çıkışlı bir seyre sahip olagelmiştir. İran, Pakistan'ı 1947 yılında kurulduğunda resmî olarak tanıyan ilk ülke olmuş ve 1948'de iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur.⁷⁸ İkili ilişkiler özellikle 1950'lerde imzalanan dostluk anlaşmaları ve ortak pakt üyelikleriyle pekişmiştir. İran ve Pakistan bu bağlamda, Sovyetler Birliğinin uluslararası ve bölgesel

⁷⁴ Afzal and Hussain. 2021: 87.

⁷⁵ Afzal and Hussain. 2021: 88.

⁷⁶ Suresh and Ramesh. 2015.

⁷⁷ Ahmeda and Bhatnagarb. 2018.

⁷⁸ Ahmed and Akbarzadeh. 2018.

düzeyde nüfuz alanını genişletme çabalarını önlemek amacıyla 1955'te ABD'nin önerisiyle kurulan Bağdat Paketi'ne Türkiye, Irak ve İngiltere ile birlikte katılmıştır. Yine iki ülke 1959'da Bağdat Paketi'nin yerini alan Merkezî Anlaşma Teşkilatına (CENTO) ve 1964'te kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğine (RCD) de Türkiye ile birlikte katılmıştır.⁷⁹ İran ve Pakistan böylece ABD oluşumlu paktlara katılarak uluslararası sistemin Doğu ve Batı olarak iki kutba ayrıldığı Soğuk Savaş döneminde aynı tarafta yer almışlardır.

İran-Pakistan ilişkileri İran'ın 1960'larda Durand Hattı meselesinin Pakistan-Afganistan ilişkilerinde yol açtığı anlaşmazlıklara arabuluculuk yapması, 1965 Hindistan-Pakistan Savaşı'nda Pakistan'ı maddi ve manevi olarak desteklemesi⁸⁰ ve Pakistan'ın da 1967'de İran ve Arap devletlerinin İsrail ile olan çatışmalarında İsrail karşısında bu devletleri desteklemesiyle oldukça güçlenmiştir.⁸¹ İkili ilişkiler söz konusu dönemde özellikle ekonomik ve ticari alanda güçlenmiş olmakla birlikte 1970'lerin sonu Tahran-İslamabad ilişkilerini bir önceki dönemin olumlu seyrinden uzaklaştıracak olan bir dizi yeni gelişmelere tanıklık etmiştir. 1979'da İran'da Ayetullah Humeyni liderliğinde gerçekleştirilen İran İslam Devrimi ve 1979'da Sovyetlerin müdahalesiyle Afganistan siyasetinde ve Avrasya jeopolitiğinde değişen konjonktür bu gelişmelerden en öne çıkanlar olmuştur. Pakistan, İslam Devrimi'yle birlikte yönetime gelen Ayetullah Humeyni iktidarını tanımış olmakla birlikte, Humeyni'nin devrim ihracı söylemini ve bu devrimle birlikte İran dış

politikasının öncelikli parametresi hâline gelen Şiiliği, ülkesinde yaşayan Şii nüfuzunu siyasallaştırılacağını düşünmüştür.⁸² Bunun yanı sıra, İran 1979'da Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgali karşısında Pakistan ile benzer şekilde Sovyetlere karşı mücadele eden Mücahit grubu farklı oranlarda desteklemiştir.⁸³ Ancak işgal sonrası Afganistan'da başlayan yeni dönem ABD-Pakistan-Suudi Arabistan ilişkilerinde yakınlaşmaya, İran-Pakistan ilişkilerindeyse gerginliğe yol açmıştır.⁸⁴ Pakistan, 1990'larda Afganistan meselesinde Suudi Arabistan ve ABD ile Taliban'ı desteklemek şeklinde ortak bir siyasi temelde buluşurken, İran ise söz konusu iş birliği karşısında yer alan Moskova ve Hindistan'a yakınlaşarak Kuzey İttifakı'nı (Peştun, Türkmen, Hazara ve Tacikler'den oluşan çoğunlukla Peştun olamayan) desteklemiştir. Kısacası 1990'larda İran ve Pakistan, Afganistan meselesinde bir rekabet içerisine girmişlerdir.

Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında İran-Pakistan ilişkilerini Afganistan'da süregelen iç savaşın yanı sıra mezhepsel temelli gerginlik, Pakistan'ın ABD-Suudi Arabistan ile yakın ilişkileri, İran'a uygulanan ABD yaptırımları ve Hindistan-İran arasındaki ilişkiler gibi muhtelif konu ve gelişmeler de sürekli test etmiştir. Örneğin, 1990'larda İran, Pakistan yönetiminin Pakistan'da bulunan Şii nüfusa yönelik baskı politikaları izlediğini bu nedenle politikasından vazgeçmesi gerektiğini belirten bir dizi açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁵ Benzer şekilde Pakistan, Afganistan siyasetinde Taliban'ı destekleyen ABD-Suudi Arabistan cep-

⁷⁹ Alam. Shah. (2004). IranPakistan relations: Political and strategic dimensions, *Strategic Analysis*, 28 (4): 526-545.

⁸⁰ Ramana. 2012.

⁸¹ Ahmeda and Bhatnagarb. 2018: 526.

⁸² Ahmed and Akbarzadeh. 2018: 93.

⁸³ Ahmed and Akbarzadeh. 2018: 86.

⁸⁴ Shah. 2004: 530.

⁸⁵ Ahmeda and Bhatnagarb. 2018.

2000'li yılların erken döneminde İran-Pakistan ilişkilerine etki eden üç gelişme; ABD'nin 2001'de Afganistan'a, 2003'te ise Irak'a gerçekleştirdiği askerî operasyonlar ve 2006'te İran'a uygulanan ambargolar olmuştur.

hesinde yer alırken, İran ise Taliban karşıtı koalisyona destek veren Moskova-Yeni Delhi ekseninde yerini almıştır. Söz konusu gerginliklerin ortaya çıkardığı en önemli sonuçlardan biriye İran'ın Keşmir meselesinde izlediği politikaya yönelik gittiği değişim olmuştur. Keşmir sorunu ortaya çıktığı ilk andan itibaren desteğini Pakistan'a veren ve ayrıca Keşmir halkına self-determinasyon hakkı tanınmasından yana olan İran, 1990'lara geldiğindeyse iki taraflı bir çözümü desteklediğini belirtmiştir.

Tahran-İslamabad arasındaki ekonomik ilişkilerse söz konusu muhtelif konulardan bağımsız bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1964'de kurulmuş olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği üç ülkenin ortak girişimiyle 1985'te Ekonomik İşbirliği Teşkilatına (EİT) dönüştürülmüştür. 1992 yılında ise EİT'ye Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Azerbaycan da katılmıştır. Böylece EİT ile üye ülkeler arasında serbest bir ticaret alanının oluşturulması ve karşılıklı kalkınma gibi konularda fikir birliğine varılmıştır. Pakistan söz konusu oluşumları Hindistan'ın bölgedeki nüfuzunu dengelemek bağlamında önemli görmüştür.⁸⁶ 1980'ler ve 1990'larda Afganistan özelindeki gelişmelerin Tahran-İslamabad ilişkilerinde oluşturduğu ger-

ginliğe karşın, Pakistan 1980-88 İran-İrak Savaşı'nda ABD ve Suudi Arabistan'dan gelen baskıya rağmen İran'ı desteklemiş ve savaş sırasında İran'a operasyonel ve finansal destek sağlamıştır.

2000'li yılların erken döneminde İran-Pakistan ilişkilerine etki eden üç gelişme; ABD'nin 2001'de Afganistan'a, 2003'te ise Irak'a gerçekleştirdiği askerî operasyonlar ve 2006'te İran'a uygulanan ambargolar olmuştur. Daha önce değindiğimiz üzere ABD'nin Afganistan işgalini Afganistan'ın sınır komşuları olan Pakistan ve İran'ın ülkeye yönelik siyasetinde önemli değişimlere yol açmıştı. Tahran ve Pakistan 2001 sonrası dönemde Afganistan'da kurulan Kabil yönetimlerini tanımış ve bu yönetimlerle ilişkilerini geliştirmiştir. ABD'nin, Afganistan'dan iki yıl sonra 2003'te Irak'ı işgal etmesi, İran'da sıranın kendisine geldiği şeklinde bir güvenlik endişesine yol açmıştır. Pakistan, Irak işgalinden sonra İran'a karşı bir olası bir ABD operasyonuna açıkça ve ısrarlı biçimde karşı çıkmıştır. Pakistan-İran arasındaki ortak sınır iki ülkenin de birbirlerinin ülke içerisinde ortaya çıkan olumlu veya olumsuz gelişmelerden doğrudan etkilenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle Pakistan, sınır komşusu İran'ın olası bir ABD işgaline maruz kalmasının kendi güvenliğini de doğrudan etkileyeceğini düşünmüştür. Petrol ve

⁸⁶ Alam, 2004: 532.

doğal gaz kaynakları bakımından zengin olan İran, doğal kaynaklar açısından yetersiz bir ülkeye olan Pakistan için ayrıca önemlidir. 2006'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin İran'a uyguladığı yaptırımlar Pakistan ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Pakistan, yaptırım kararına karşı çıkmakla birlikte yaptırım kararından sonraki süreçte ABD'yi İran ile müzakereleri sürdürmeye ve nükleer anlaşmadan çekilmeye ikna etmek için çaba sarf etmiştir. Pakistan'ın İran'a destek çıkmak amacıyla gerçekleştirdiği bu girişim 2016'da İran'a uygulanan yaptırımların kaldırılmasına göreli bir etkide bulunmuştur. Ambargonun son bulmasıyla birlikte Pakistan-İran ilişkileri tekrar canlanmaya başlamıştır. Ancak Pakistan, Trump yönetiminin 2018'de Kapsamlı Ortak Eylem Planı olarak bilinen nükleer anlaşmadan çekilmesini engellememiştir.

Geçmişteki üç yapısal sorun son dönemlerde İran-Pakistan ilişkilerinin genel seyrini etkilemektedir. Bu sorunlardan ilki, Pakistan'ın İran'ın ezeli rakibi olarak gördüğü Suudi Arabistan ve yine Tahran'ın geleneksel düşman olarak tanımladığı ABD ile sürdürdüğü yakın ilişkileridir. Pakistan'ın, Hindistan'a karşı Arap-İslam dünyası üzerinden bir denge oluşturmak ve ekonomik sorunların üstesinden gelmek (Pakistan, Suudi Arabistan'dan ekonomik destek görmektedir)⁸⁷ gibi temel motivasyonlarla Suudi Arabistan ve ABD ile Soğuk Savaş döneminde kurduğu yakın ilişkiyi 2000'lerde arttırarak sürdürmesi İslamabad-Tahran ilişkilerinin sınırlı ilerlemesine yol açmaktadır. Örneğin, 2015 sonrası dönemde İran-Suudi gerginliğinin artması üzerine Suudi Arabistan İran'ı Pakistan üzerinden dengele-

meye çalıştı. Riyad bu amaçla Yemen'deki savaşa Pakistan kara birliklerini göndermek için İslamabad üzerinde baskı kurdu. Pakistan her ne kadar Yemen Savaşı'na asker gönderme yönünde karar almış olsa da,⁸⁸ bu mesele Yemen konusunda Riyad ile rekabet eden Tahran'ı rahatsız etti.

2000'li yıllarda Pakistan-İran ilişkilerini etkilemeye devam eden yapısal sorunlardan bir diğeri de Pakistan'ın Çin ile geliştirdiği ikili ilişkiler ve Tahran-Yeni Delhi ilişkilerindeki olumlu gidişattir. Pakistan 2016'da Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" projesi doğrultusunda geliştirdiği Gwadar Limanı projesine taraf olmuş ve bu durum İran tarafından Hindistan ile birlikte geliştirdiği Çabahar Limanı projesine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Benzer şekilde Pakistan da Çabahar projesini güvenliğine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Gwadar projesi ile Çin, Pakistan'ın limanını kullanarak kendi mallarını tüm dünyaya ulaştırabileceken, aynı proje Pakistan'ın bir taraftan Orta Asya ile ticaret yapmasını oldukça kolaylaştıracak diğer taraftan da Pakistan'ın İran üzerinden Güney-Orta Asya ve Ortadoğu arasında bir ticaret merkezi hâline gelmesini sağlayacaktır.⁸⁹ Kısacası bu proje, Asya bölgesi ülkelerine 2500 km uzunluğunda yeni bir rota çizerek bu ülkeleri Ortadoğu ve Akdeniz'e bağlayacaktır. Çabahar Limanı ise İran'a Orta Asya'ya daha kolay erişim imkânı sağlarken, Orta Asya ülkelerinin denize engelsiz ve güvenli bir şekilde ulaşma imkânı sunmakta, Afganistan'ı Orta Asya'ya giriş kapısı konumuna getirmekte ve Hindistan'ın Pakistan'a ihtiyaç duymaksızın Afganistan'a ulaşmasını sağlamaktadır. Çin ve Pakistan, Çabahar Limanı projesini kendi pro-

⁸⁷ Örneğin; 1990'lı yıllarda nükleer denemeler yapması nedeniyle Pakistan'a Batı tarafından uygulanan yaptırımlar karşısında Suudi Arabistan Pakistan'a yüklü miktarda petrol sevk ederek Pakistan'a destek çıktı.

⁸⁸ Akar, Necmettin. (2021). "Suudi Arabistan-Pakistan ilişkileri ısınıyor." <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-pakistan-iliskileri-isiniyor/2321790>. (Erişim Tarihi: 10.10.2021).

⁸⁹ İmtiaz, Amber "İktisadi ve Siyasi Boyutlarıyla Pakistan-İran İlişkileri", https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iktisadi-ve-siyasi-boyutlariyla-pakistan-iran-iliskileri.pdf

jelerine rakip olarak görmelerinin yanı sıra bu limanın Hindistan'ın askerî üssü hâline gelmesinden endişe duymaktadır. Bununla birlikte Pakistan, Çabahar'ı kendisini Orta Asya ve Afganistan'dan bypass eden, kendisi hakkında istihbarat toplamak amacıyla kurulan ve Hindistan'ın İran üzerindeki etkisini ortaya koyan bir proje olarak görmektedir.⁹⁰

İran ve Pakistan'ın paylaştığı 909 km'lik uzun sınırdan⁹¹ kaynaklanan uyuşturucu, silah kaçakçılığı ve Belucistan meselesi gibi güvenlik endişeleri geçmişte olduğu üzere son dönemlerde de iki ülke ilişkilerinde gerilim yaratmaya devam eden bir diğer yapısal sorundur. Bu bağlamda bir kısmı İran, diğer bölümü de Pakistan sınırlarında yer alan Belucistan coğrafyasında ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler, geçmiş dönemlerde olduğu üzere günümüzde de İran-Pakistan arasında güvenlik temelli sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır. Belucistan sorunu 1839 yılında Belucistan topraklarının İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra başlamıştır. Bu bölgenin bir kısmı İran'da bir kısmıysa Pakistan'da bırakılmıştır (1947 yılında İngilizlerin Hindistan'dan çekilmesiyle birlikte bölgenin bir kısmı 1948 yılında Pakistan'a bırakılmıştır). Söz konusu tarihten itibaren Beluçlar egemenliklerini geri kazanmak için mücadele etmektedirler ve bu mücadeleleri İran ve Pakistan ilişkilerinde gerilimlere yol açmaktadır. İran, Belucistan'da ayrılıkçı grupların Pakistan'ın müttefikleri tarafından finanse edildiğini ve İran'a yapılan saldırıların Pakistan'dan gelen milisler aracılığıyla gerçekleştirildiğini belirtirken, Pakistan ise İran'la yakın ilişkileri bulunan Hindistan'ın Belucistan'daki ayrılıkçı hareketleri tetikleyen eylemlerde bulunduğu

nu öne sürmektedir. Pakistan ve İran liderleri zaman zaman bu sorunu çözmek için bir araya gelmişlerdir. Örneğin, 2016'da Belucistan'da artan çatışmaların 2017'de yoğunluk kazanması İran ve Pakistan'ın sınır güvenliklerine yönelik riskleri arttırmıştır.⁹² Pakistan ve İran başbakanları söz konusu sorunu çözmek için Tahran-İslamabad arasında ortak askerî güç kuracağını belirtmiştir. İran Başbakanı Ruhani bu görüşme sonrasında, "İran-Pakistan sınırında güvenliğin sağlanması ve terörizmle daha etkin mücadele edilmesi için iki ülke sınır muhafızları ve istihbarat birimlerinin yer alacağı "Acil Müdahale Gücü 2 olarak görev yapacak bir askerî birim kurulması konusunda anlaşlık" açıklamasında bulunmuştur.⁹³

Pakistan'da bulunan Şii ve İran'da yaşayan Sünni nüfus iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilim oluşturmaya devam eden bir diğer yapısal sorundur. İran hükümeti İslamabad'ın Pakistan'daki Şii nüfusa yönelik politikalarından duyduğu rahatsızlığı zaman zaman dile getirirken, Tahran'ın İran'daki Sünni nüfusa yönelik davranışları İslamabad da dönemsel kaygılara yol açmaktadır. Pakistan ve Tahran her ne kadar iki ülke ilişkilerinde gerilime yol açan terörizm, insan kaçakçılığı, uyuşturucu trafiği ve mezhepsel şiddet konularıyla ortak mücadele etmek için 2001'de ortak bir komisyon kurmak konusunda anlaşmışlarsa da bu girişimden henüz somut çıktılar alınabilmiş değildir. 2014'te Karaçi'de Şiilere yönelik gerçekleştirilen saldırı İran'dan Pakistan'a yönelik eleştiriler gelmesine yol açmıştır. Tahran yönetimi yaptığı bir açıklamada mezhepsel farklılıklar nedeniyle masum insanların terör eylemlerine hedef olmasının kabul edilemez olduğunu

⁹⁰ Ahmed and Akbarzadeh. 2018.

⁹¹ Ahmed and Akbarzadeh. 2018.

⁹² Shehzada and Hussain. 2021: 88.

⁹³ "İran ile Pakistan sınırda ortak askerî güç kuracak." 22.04.2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/iran-ile-pakistan-sinirda-ortak-askeri-guc-kuracak-412763.htm> (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

ve bu durumun önlenmesi için Pakistan devletinin daha fazla inisiyatif alması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁴

Sonuç olarak, İran ve Pakistan ilişkileri 2000'lerde üç yapısal soruna karşı ilerlemeye devam etmektedir. Pakistan enerjiye olan ihtiyacını karşılamak aşamasında dünyanın önemli bir enerji üreticisi İran'la petrol ve doğal gaz boru hatları projeleri konusunda görüş-

melerini sürdürmekte ve aynı zamanda İran ile enerji ve ekonomik ilişkilerini devam ettirmektedir. İran ise Pakistan ile geliştirdiği ilişkileri ABD ambargolarını dengeleme ve tecrit edilmekten kurtulma aşamasında önemli görmektedir. Benzer şekilde, İran Pakistan'la ekonomi ve enerji alanında geliştirdiği ilişkiler neticesinde Güney Asya ülkelerine açılabilme ve ekonomik koşullarını iyileştirme imkânı elde etmektedir.

⁹⁴ Ahmed and Akbarzadeh. 2018: 96.

II. TALİBAN DÖNEMİNDE İRAN'IN DÖNÜŞEN AFGAN SİYASETİNİN PAKİSTAN-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİNE OLASI YANSIMALARI

Yakın döneme kadar Taliban karşıtı eylem ve söylemlerde bulunan İran'ın, ABD sonrası dönemde Taliban'a yönelik yaklaşımında bir revizyonu tercih ettiği dikkat çekmektedir. İran, Taliban ile diplomatik temaslarda bulunmasının yanı sıra Afganistan'da kapsayıcı-katılımcı bir hükûmetin kurulması ve ülkede istikrara ve barışın kalıcı bir şekilde tesis edilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İran bu amaçla ilki Eylül 2021'de Pakistan'ın ev sahipliğinde gerçekleşen Afganistan'a Komşu Ülkeler Toplantısı'nın ikincisine aynı yıl 27 Ekim'de ev sahipliğinde bulundu.⁹⁵

İran'ın, Taliban politikasında gittiği bu değişimin geçmişte Taliban'a karşı kendisiyle ortak politika takip eden Hindistan ve Taliban ile yakın temasları bulunan Pakistan ile ilişkilerinin gelecekteki seyrini etkilemesi muhtemeldir. İran'ın, Hindistan ve Pakistan ile ilişkilerinin gelecekteki seyrini öngörmek için öncelikle İran'ın, Taliban'a yönelik stratejisinde değişime gitmesinin temel nedenlerine değinmek gerekmektedir.

Her şeyden önce İran, 1996-2001 döneminde Taliban yönetiminde tecrübe ettiği güvenlik risklerinin tekrar canlanması ihtimalinden kaygılanmaktadır. Raporun erken aşamalarında değindiğimiz üzere söz konusu dönemde İran, Taliban yönetiminden kaçan Afgan mültecilerin sığındığı ülkelerden biri olmuş ve ülkesinde ağırladığı Afgan mülteciler ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bununla birlikte Taliban döneminde Afganistan'da üretimi artan uyuşturucu ticareti İran'ın sınır güvenliğine ve toplumsal yapısına önemli düzeyde zarar vermiştir. Bunun yanı sıra Taliban'ın Afganistan nüfusunun yaklaşık yüzde on beşini oluşturan Şii nüfusa geçmiş dönemlerde uyguladığı baskı politikasını tekrar edip etmeyeceği meselesi İran'ı Taliban ile temasta bulunmaya yönlendiren bir diğer meseledir. Hâlihazırda Taliban yönetimi Şii nüfusa yönelik baskıcı politikalarda bulunmamış olsa da geçmişte edindiği tecrübe İran'ı bu konuda ihtiyatlı davranmaya yöneltmektedir. Afganistan'daki herhangi bir güvenlik boşluğunun terör yapı-

⁹⁵ "Afganistan'a komşu ülkeler Tahran'da toplandı." 27.10.2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/afganistana-komsu-ulkeler-tahranda-toplandi-1880110>

lanmalarına alan kazandırması ihtimali İran'ı Afganistan siyasetinde değişime yönlendiren bir diğer güvenlik faktörüdür. İran'a Afganistan ile ortak sınırı olan Sistan ve Belucistan vilayetlerinde bulunan çeşitli terör örgütlerinden (Ceş'ül-Adl) yıllardır yapılan saldırılar ve DA-EŞ'in Afganistan'da Horosan Örgütü ile artan varlığı İran açısından önemli güvenlik risklerine yol açmıştır. Dolayısıyla İran yönetimi Taliban'ın ülkede kontrolü sağlamanın ardından sınırlarına yönelik olası bir büyük göçmen akınına engellemek, Afganistan'daki Şii nüfusun güvenliğini sağlamak, uyuşturucu trafiğinin ve terör örgütlerinin tekrar hedefi olmamak için Taliban ile diyalog kurulmasını elzem görüyor.

İkincisi, İran I. Taliban dönemindeki gibi ülkedeki etkinliğinin bir kez daha asgari düzeye düşmesini istememektedir. Söz konusu dönemde İran, ekonomik, bölgesel ve güvenlik çıkarları açısından son derecede önemli olan Afganistan'a Taliban'ın çeşitli engellemeleri nedeniyle güçlkle ulaşabilirken, Pakistan ve bölgesel rakibi Suudi Arabistan ise ülkedeki nüfuzunu bir hayli arttırmıştı. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Pakistan, Suudi Arabistan, Çin ve Rusya ülkede oluşan güç boşluğunu doldurmak adına ivedilikle diplomatik manevralarda bulunmuştur. İran, bir

tarafından ülkedeki nüfuzunun söz konusu aktörlerin gerisinde kalmasını önlemek adına, diğer taraftan örgütlerle yürütülen diplomatik görüşmelerde etkin rol oynayarak Afganistan'ın geleceği meselesinde söz sahibi olmak için Taliban'a yönelik yaklaşımında bir revizyonu tercih etmiş görünüyor.

Üçüncüsü, Afganistan İran açısından petrol, doğal gaz ve ticari ürünlerini hem ihraç ettiği önemli pazarlardan hem de bu ürünlerini Asya'ya, Rusya ve Çin'e ulaştırdığı önemli güzergâhlardan birisidir. İran'ın, Afganistan'ın en önemli ticari partnerlerinden ve enerji tedarikçilerinden birisi olması İran ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır. Dolayısıyla Taliban yönetimiyle sorunlu ilişkiler geliştirmek ABD ambargoları nedeniyle mali güçlük çeken İran'ın ekonomik koşullarını daha da zora sokacaktır. Bununla birlikte Afganistan, İran'ın Çin ve Hindistan gibi büyük enerji tüketicilerine doğrudan ulaşabilmesi için daha az maliyetli ve zaman tasarrufu sunan bir rotadır. Bu bağlamda istikrarlı bir Afganistan, İran'ın enerji güvenliği ve istikrarı açısından hayati bir öneme sahiptir. Dolayısıyla İran ticari, enerji ve ekonomi güvenliğinin istikrarını koruması bağlamında Taliban ile olumlu ilişkiler kurmaya önem atfetmektedir.

SONUÇ

Taliban yönetimi 18 Eylül 2021'de Kabil'de düzenlediği "Uluslararası Göçmeler Günü" konferansında yurt dışındaki Afganlılara eve dönüş çağırısı yaptı.

İran'ın söz konusu nedenlerle Taliban ile olumlu ilişki kurma çabasına yönelmiş olması hâlihazırda uluslararası ve bölgesel kutuplaşmalar karşısında ilişkilerini sürdürme iradesi gösterdiği Pakistan ve Hindistan ile ilişkilerinde henüz (bariz bir) değişime yol açmamış olsa da ilişkilerin gelecekte söz konusu durumdan etkilenmesi üç koşulun varlığı hâlinde mümkün olabilir. Bunlar Hindistan'ın yeni dönemde Taliban politikasını nasıl şekillendireceği, İran'ın Taliban'a yönelik politika değişimini hangi boyuta taşıyacağı ve Pakistan'ın yeni dönemde Afganistan siyasetinde İran ile iş birliğine gidip gitmeyeceğidir. Öncelikle İran'ın Taliban politikasında gittiği bu değişimi geçmiş dönemlerde Taliban karşıtlığı üzerinden ortak bir Afganistan politikası izlediği Hindistan ile yol ayrımına götürecek bir düzeye taşıyıp taşımayacağı meselesinin netlik kazanmasını beklemek gerekecektir. Hindistan ve İran, tarihsel olarak Taliban hâkimiyetinde ve Pakistan'ın etkisinde olmayan, ülkedeki ve Asya'daki çıkarlarına zarar vermeyecek olan (çoğulcu) bir Kabil hükümeti istemişlerdir.

Barack Obama döneminde başlayan ve Donald Trump başkanlığında devam eden ABD'nin Afganistan'daki askerî varlığını azaltma girişimleriye Tahran ve Yeni Delhi'de Taliban'ın Kabil yönetimini yeniden ele geçirme endişesine yol açmıştır. Ancak İran yukarıda değindiğimiz güvenlik, bölgesel ve ekonomik kaygıların bir sonucu olarak, Hindistan'a kıyasla Taliban ile daha aktif bir diplomatik süreç takip ederek 2018'den itibaren belirli aralıklarla örgüt heyetleriyle bir araya gelmeye devam etmektedir. İran, Taliban ile diplomatik temaslarını sürdürürken, ABD sonrası dönemde Afganistan'ın istikrarı için Hindistan ile iş birliğinin önemli olduğunu belirten açıklamalarda bulunmuştur. İran'ın Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi geçtiğimiz ağustos ayında, Hindistan Dışişleri Bakanı Subrahmanyam Jaishankar'la yaptığı toplantı sırasında "İran ve Hindistan, bölgenin özellikle de Afganistan'ın güvenliğini garantilemek için yapıcı ve faydalı bir rol oynayabilir" açıklamasında bulunmuştur.⁹⁶ Ancak bu açıklamalar henüz İran-Hindistan arasın-

⁹⁶ Huseyni, Hüda. (2021). "Hindistan, Pakistan, İran, Çin ve Rusya "Taliban" dönüm noktasında." <https://turkish.aawsat.com/home/article/3140426/h%C3%BCda-huseyni/hindistan-pakistan-iran-ve-rusya-taliban-noktasinda>

da Taliban'a dair ortak bir siyasetin oluşması şeklinde somut bir karşılık bulunmuş değildir. Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte, Hindistan'ın İran'a kıyasla Taliban rejimine karşı daha düşük düzeyli bir diplomatik tavır geliştirmesi söz konusu durumun önemli bir nedenidir.

Resmî söylemlerinde Afganistan'ı sınırdaş bir ülke olarak tanımlayan Yeni Delhi yönetimi Afganistan'daki yeni gelişmelere kayıtsız kalmanın güvenlik, ekonomik ve bölgesel çıkarlarına dolaylı ve doğrudan tehditler oluşturacağını belirtmiş⁹⁷ olmakla birlikte, Hindistan Afganistan'a yönelik siyasetini yeniden şekillendirmek için Taliban'ın kendisine karşı izleyeceği politikayı beklemektedir. Hindistan'ın söz konusu açıklaması aynı zamanda yeni dönemde Afganistan'a yönelik politikasının öncelikli parametrelerinin güvenlik, ekonomik ve bölgesel olacağına işaret etmektedir. Afganistan'daki yeni dönem her şeyden önce Yeni Delhi yönetimi açısından güvenlik endişesine yol açmıştır. Narendra Modi hükûmeti Taliban hâkimiyetinin Hindistan Müslümanları ve Keşmir Müslümanları arasında aşırıcılığı artırma olasılığını ciddi bir güvenlik tehdidi olarak algılıyor. 1996-2001 döneminde Taliban rejiminin kontrolündeki Afganistan, Pakistan tarafından desteklenen Hindistan karşıtı terör gruplarının bir nevi sığınağı hâline gelmişti.

İkincisi, Hindistan'ın tarihsel rakibi olan Pakistan'ın Taliban'ın ortaya çıkmasındaki başat rolünün İslamabad'ın Taliban üzerindeki nüfuzuna yaptığı çarpan etkisi Modi hükûmeti açısından Afganistan düzlemindeki bir diğer güvenlik kaygısına yol açmaktadır. Pakistan, Taliban üzerindeki nüfuzuyla yeni süreçte Afganistan'daki gelişmelere en çok etki edebilecek potansiyele sahip ülkelerden biridir. Pakistan ile ilişkilerinde 70 yıldır devam eden ge-

rilim ve güç mücadelesinin tarihsel düzlemde Pakistan'ı, Afganistan içindeki farklı grupları desteklemeye yönelttiği dikkate alındığında, Pakistan'ın Taliban ile olan güçlü bağlarının Hindistan'ın yeni Taliban döneminde Afganistan'daki varlığını azaltma etkisi yapması muhtemeldir. Taliban'ın yirmi yıl aradan sonra tekrar Afganistan'da iktidara gelmesi olaylara Hindistan ile rekabet penceresinden bakan ve bu yönde politika geliştiren Pakistan açısından önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, Washington'ın Afganistan'dan çekilmesiyle Afganistan bir kez daha sahip olduğu konumu dolayısıyla bölge güçlerinin nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Pakistan'ın, Çin ve Rusya ile birlikte ABD sonrasında oluşacak güç boşluğunu dolduracak önemli adaylar arasında bulunması Yeni Delhi yönetiminin bölgeye yönelik yeni stratejisinde Pakistan'ı hesaba katılması gereken zorunlu bir aktör hâline ayrıca getirmektedir.

Hindistan'ın, Afganistan'a dair üçüncü endişesi Taliban öncesi dönemde ülkeye yaptığı ekonomik yatırımların geleceği meselesidir. 2000'lerde Afganistan'ın yeniden imarı ve inşasında önemli yatırımlarda bulunan Yeni Delhi yönetiminin Taliban döneminde bu yatırımlarını sürdürüp sürdürmeyeceği, tartışılan bir diğer önemli meseledir. Hindistan'ın, yeni bir Afganistan inşasına yardım etmekle bölgesel istikrar unsuru olmaya çalışması ve Kabil'deki Pakistan nüfuzunu dengeleme isteği bu tartışmayı bu bağlamda önemli kılmaktadır. Söz konusu güvenlik, ekonomik ve bölgesel kaygılar Taliban ve Pakistan ile gerilimli tarihsel ilişkilere sahip olan Hindistan'ı Afganistan politikasını tekrar gözden geçirmeye ve ülkedeki etkinliğini arttırmaya yöneltiyor. Bu kaygıların bir sonucu olarak ABD askerlerinin Afganistan'dan tamamen çekildiği 31 Ağustos 2021

⁹⁷ Ersoy, Eyüp (2021), "Hindistan'ın Afganistan Siyaseti ve Türkiye Algısı," 9 Ağustos. <https://daktilo1984.com/forum/hindistanin-afganistan-siyaseti-ve-turkiye-algisi/>

tarihinde Katar'daki büyükelçisinin Taliban'ın Doha'daki siyasi ofisinin temsilcisiyle bir araya gelmesiyle örgüt ile diplomatik temaslarda bulunmaya başlamıştır. Bu buluşmayla Hindistan Taliban'la diplomatik kanalları açık tuttuğunu ortaya koymuştur. Bu görüşme sırasında Taliban yetkilisi ayrıca Afganistan topraklarının hiçbir suretle Hindistan'a karşı faaliyetler ve terörizm için kullanılmayacağına dair güvence vermiştir.

Hindistan, Taliban yönetiminden ülkedeki çıkarları konusunda daha fazla güvence alma isteğinde olmakla birlikte, Afganistan siyasetine tek başına etki etme potansiyeline sahip değildir ve bu nedenle müttefiklere ihtiyaç duymaktadır. Mevcut durumda Moskova'nın çekilme sonrası Afganistan üzerindeki nüfuzunu arttırmak için Hindistan'dan ziyade Pakistan'ı tercih etmesi, Hindistan açısından İran'ı önemli bir seçenek hâline getiriyor. Öte yandan, bu durumun aynı zamanda İran ve Pakistan arasında Afganistan siyasetinde iş birliğini mümkün kılma potansiyeline de sahip olduğu ve bu olasılığın gerçekleşmesi durumunun ise Tahran-Yeni Delhi ilişkilerine olumsuz sirayet edeceği belirtilmelidir. Bu yıl Afganistan'da kalıcı bir istikrarın, barış ortamının sağlanması ve katılımcı bir yönetimin kurulması için Afganistan'a Dost Ülkeler adıyla eylül ayında ilk olarak Pakistan'da ikinci olarak da Tahran'da gerçekleştirilen uluslararası konferans serisi Tahran ve Pakistan'ın Afganistan konusunda ortak bir istikrar arayışında olduklarını ortaya koymaktadır. Çin, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Pakistan delegelerinin katıldığı ancak Hindistan'ın yer almadığı bu konferanslarda Pakistan ve İran temsilcileri yaptıkları açıklamalarda Afganistan'da katılımcı bir hükümetin kurulması ve istikrarın azami süreyle tamamlanması gerektiğine dair düşüncelerini dile getirmişlerdir.⁹⁸ Bunun yanı sıra Pakistan yönetiminden Afganistan konusunda

İran'a ortak politika takip etme konusunda yapılan açıklamalar bu bağlamda önemlidir. İslamabad yakın zamanda yaptığı bir açıklamada, "Pakistan 4 milyon, İran ise 3 milyon Afgan mülteciye ev sahipliği yapıyor. Afganistan'da barışın sağlanması bu ülke başta olmak üzere İran, Pakistan ve tüm bölgenin çıkarına hizmet edecektir. O yüzden bu konuda İran ile iş birliği yapmaya hazırız" ifadelerini kullanmıştır. Afganistan'daki istikrarsızlık durumundan kaçan Afgan vatandaşlarının sığındıkları ilk ülkeler arasında ülkenin iki sınır komşusu olan İran ve Pakistan olduğu dikkate alındığında, İran'ın olası bir göç dalgasını önlemek için Taliban döneminde Pakistan ile ortak bir politika geliştirmesi söz konusu olabilir. İran'ın, Pakistan ile Afganistan siyasetinde ortak bir zeminde buluşmasıysa kuvvetle muhtemel, Hindistan ile ilişkilerine olumsuz sirayet edecektir. Bu senaryonun gerçekleşmesi durumunda Hindistan, Suudi Arabistan ile ilişkilerini yoğunlaştırarak İran'a bir misillemede bulunabilir.

Söz konusu ihtimallere karşın, İran ve Hindistan ekonomik, askerî ve güvenlik çıkarları açısından birbirilerine oldukça önem atfetmektedir. Hindistan'ın hem önemli bir enerji tedarikçisi olan hem de Afganistan ve Orta Asya'ya ulaşımını jeostratejik konumu itibarıyla kolaylaştıran İran ile ilişkilerini zora sokacak bir Afganistan siyaseti benimsemesi makul olmayacaktır. Bu bağlamda Çabaha'nın bekasını Taliban döneminde de sürdürme isteği Hindistan'ı Taliban ile ortak iş birliği fırsatlarını keşfetmek için İran'a başvurmaya yöneltecektir. Hindistan, Taliban yönetiminin ticari rota olarak Çabaha yerine Pakistan'ın Karaçi ve Gwadar Limanlarını tercih etme olasılığından endişeleniyor. Benzer şekilde, İran'ın da Orta Asya siyasetinde ve Batı yaptırımları karşısında denge gücü olarak önem atfettiği Hindistan'ı karşısına alacak bir Afganistan siyasetine yönelmesi beklenmemektedir. İran'ın son on

⁹⁸ "Afganistan'a komşu ülkeler Tahran'da toplandı." 27.10.2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/afganistana-komsu-ulkeler-tahranda-toplandi-1880110>

yılda Taliban ile ABD'nin ülkedeki ve bölgedeki varlığına karşı mücadele etmek için kurduğu dikkatli ve dengeli ilişkiyi bu bağlamda hatırlamak faydalıdır.

Sonuç olarak, geçmiş dönemlerde olduğu üzere İran'ın Afganistan'a yönelik siyaseti, Hindistan ve Pakistan ile ilişkilerinde belirleyici bir

unsur olarak kalmaya devam edecektir. İran'ın yeni dönemde Taliban siyasetinde gittiği değişimin Pakistan ve Hindistan ile ilişkilerine nasıl sirayet edeceğini üç ülkenin yeni Afganistan siyasetlerini birbirlerinin ülkedeki ve bölgedeki çıkarlarını ne derece dikkate alarak şekillendirecekleri belirleyecektir.

 www.orsam.org.tr

    [orsamorgtr](https://www.youtube.com/orsamorgtr)